AALBORG UNIVERSITET
STUDENTERRAPPORT

2019

Universal Design to Death

Architectural Criteria for Equal and Fair Grief

Masteroppgave

Forfatter: Marcus Zweiniger
MASTER I UNIVERSELT DESIGN OG TILGÆNGELIGHED
Statens Byggeforskningsinstitut (SBi), Aalborg Universitet København

AALBORG UNIVERSITET
KØBENHAVN

Aalborg Universitet København
Statens Byggeforskningsinstitut
A. C. Meyers Vænge 15
2450 København SV
Danmark

Studiesekretær: Silpa Stella Rondón Pinto
Telefon: 9940 2285
master@sbi.aau.dk

Studenterrapport

Uddannelse:

MASTER I UNIVERSELT DESIGN OG TILGÆNGELIGHED

Semester: 4

Titel på masterprojekt:

Universal Design to Death

Architectural Criteria for Equal and Fair Grief

Projektperiode:

Vår 2019

Vejleder:

Camilla Ryhl

Studerende:

[Marcus Zweiniger]

Antal normalsider: 40

Vedlagt kvittering fra Digital Eksamen

Afleveringsdato: 03.06.19

Resumé:

This Research Report i about the relevance of the term "universal design", in relation to architecture, and intended for Architecture supposed to death and human grief. The task checks the assumption that universal design can be a conceptual tool in relation to other knowledge that is aimed at the design subject, and thematises that the concept of equality is just as important in death as in life.

On the one hand the assignment concludes that universal design has functions as a strategic concept in different contexts, and that it can be understood as an example of how to sample knowledge from different theories. On the other hand, the research is to make visible some concrete design elements that characterize architecture that relates to grief and mortality.

Of particular importance are findings that are based on their importance in relation to different academic backgrounds.

The thesis's key findings are based on an analysis of three different architectural examples, and a subsequent discussion of the analysis in relation to a theoretical framework that deals with the issues of equality, grief, architecture and universal design.

Copyright © 2015. This report and/or appended material may not be partly or completely published or copied without prior written approval from the authors. Neither may the contents be used for commercial purposes without this written approval.

Student:

Marcus Zweiniger
mzwein17@student.aau.dk

Veileder:

Camilla Ryhl
car@sbi.aau.dk

Innhold

Summary **4**

Introduksjon **5**

Bakgrunn 5

Problemfelt 7

Problemstilling 8

Avgrensning og metode for oppgaveløsning 8

Teoretisk rammeverk 8

Oppbygging 8

Teoretisk rammeverk **9**

Likeverd 9

Sorg 10

Arkitektur 11

Universal Design 13

Oppsummert 14

Analyse **15**

Formål 15

Casepresentasjon 16

Funn **22**

Diskusjon **25**

Konklusjon **38**

Kildehenvisninger **41**

Summary

This Research Report i about the relevance of the term "universal design", in relation to architecture, and intended for Architecture supposed to death and human grief. The task checks the assumption that universal design can be a conceptual tool in relation to other knowledge that is aimed at the design subject, and thematises that the concept of equality is just as important in death as in life. On the one hand the assignment concludes that universal design has functions as a strategic concept in different contexts, and that it can be understood as an example of how to sample knowledge from different theories. On the other hand, the research is to make visible some concrete design elements that characterize architecture that relates to grief and mortality. Very conspicuous is the interaction between architecture and the nature. But also concrete design elements such as daylight, sound, scale, interior and the connections between the rooms are very important. It becomes apparent that the term universal can have a relation to human diversity, which is reflected in the finding that there are many different and very personal needs and ways of experiencing situations, and architecture.

Of particular importance are findings that are based on their importance in relation to different academic backgrounds. An example of this is a central kitchen area with a shared dining table. Such an area can help to generate community, which can contribute to effective care for the individual human. The actual choice to participate in the community can be understood as achieved equality. At the same time, such a solution can evoke various personal, emotional and spiritual experiences, and stimulation of the human senses. Knowledge of universal design can contribute to how the architects incorporate different angles in their planning and consider the consequences, possibilities and limitations of different design elements. With a special background in an obvious desire to regard all people as equal individuals, universal design can be understood as concept tools for highlighting the potential of different academic inputs. The thesis's key findings are based on an analysis of three different architectural examples, and a subsequent discussion of the analysis in relation to a theoretical framework that deals with the issues of equality, grief, architecture and universal design. The focus area in the theoretical framework lies in architectural research for the senses, and their abstract value. The method for the problem solving, a literature study in connection with a case study, gives an overall picture of the relations between theory and practice. Many different findings that the analysis demonstrates have been investigated in relation to the theoretical framework, and it emerges that most findings have a professional relevance in relation to different topics.

An important finding that is made in relation to the thesis's theory is the different interpretation and meaning that falls on the different design criteria in the different theories. This does not weaken the validity of the individual theory, but substantiates that the potentials of different design elements can be far greater than the conventional planning presupposes. Of great importance is the discussion on the issues of equality and community. Here, the reader experiences much about the importance of how different the understanding of the concept of equality is, and that it is not necessarily the physical accessibility that contributes to equal solutions, but the possibility of having a choice to participate more or less actively in society. The findings of the assignment creates a feeling that it is important to be critical in relation to one-sided consideration of different concepts, regardless of context and subject area. The vagueness of many concepts, and the diversity of existing definitions and interpretations, is remarkable and indicates that research work needs to shed light on various issues from different angles and based on a critical approach to any kind of conclusion.

Deputy of many other angles, the term grief and the presented cases, helps to understand more about architectural instruments, and about the possibility of using universal design as concept tool in various thematic contexts.

Introduksjon

I døden er vi alle like.

Bakgrunn

Det finnes arkitektoniske designkriterier som skal sikre likeverd og selvstendighet.

Både den norske staten, fylker, kommuner og organisasjoner fremmer et generasjons- og aldersvennlig samfunn. I et slikt samfunn er det viktig at alle mennesker blir verdsatt og sett, og involvert i beslutninger som angår dem selv. Eldre skal få mulighet til å bo hjemme lengst mulig, og få støtte og hjelp når de trenger det. Hverdagsmestring, og muligheten av å delta i det kulturelle og sosiale livet, skal sikre et verdig liv. (Regjeringen 2018)

Det å legge til rette for et likeverdig livsløp, forståes som et samfunnsanliggende. Det betyr blant annet at det forståes som samfunnets oppgave å legge til rette for et mangfold av ulike behov og funksjonsevner i befolkningen. Ved siden av ulike andre aspekter, som eksempelvis samfunnsøkonomien, er det bevisstheten om inkludering og likeverd som er en av de bærende søyler bak konseptet generasjons- og aldersvennlig samfunn. Synlige kjennetegn er eksempelvis funksjonell bokvalitet, og utearealer som fremmer selvstendighet og mulighet for deltakelse i hverdagen.

Universell utforming (uu) er på ulike nivåer både strategi, utviklingskonsept og virkemiddel i denne samfunnsutviklingen. Begrepet defineres som utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig. På denne måten skal produkter og omgivelser ivareta likeverdighet uavhengig av blant annet alder, kjønn og funksjonsevne, og deltakelse for alle. (Norges Handikapforbund 2011) En viktig indikator for uu er at alle kan bruke den samme hovedløsningen, uten behov for tilpasning og en spesiell utforming (Lid 2013), og uten at menneskeskapte hindringer ekskluderer dem.

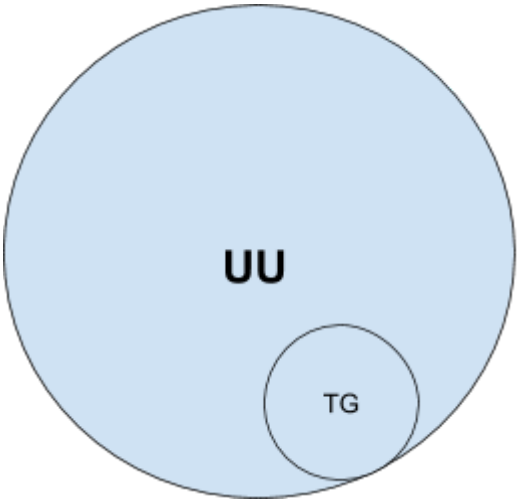

Fig. 01 - Figuren er enkel visualisering av forholdet mellom universell utforming (UU) og tilgjengelighet (TG). Mens universell utforming fokuserer på at alle kan bruke den samme hovedløsningen, uten behov for tilpasning, er tilgjengelighet rettet mot spesifikke brukere og deres behov. Likevel er tilgjengelighet en viktig del av teoriene om universell utforming, og begrepet universell utforming kan ikke stå alene uten begrepet tilgjengelighet.

Universell utforming er et særnorsk begrep. Det har sin opprinnelse i en internasjonal innføring av «universal design», som baserer på de forente nasjonenes konvensjonen om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne. Begrepet er fortolket av norsk lovgivning, og er integrert i ulike definisjoner i forskjellige juridiske og administrative ledd, helt ned til kommunal administrasjon. Politisk er begrepet universell utforming brukt som overordnet mål når det gjelder å tilpasse samfunnet for en større del av befolkningen (Bjørkmann 2010).

Universell utforming bidrar til funksjonelle løsninger som skal fungere for flest mulig, uten at det må tilrettelegges for enkelte. Tilgjengelighet oppnås gjennom designet.I motsetning til typiske tilgjengelighetstiltak, der man eksempelvis etablerer ramper og løfteplattformer der adkomsten for noen ikke er ivaretatt, er typiske designelementer for å oppnå universell utforming integrert i hovedløsningen. Kjennetegn er nivåfri adkomst til byggverk, god kontrast og belysning ved innganger, generell gode lyd- og lysforhold, og god og intuitiv design med forståelig skilting og merking, blant annet med piktogrammer og naturlige ledelinjer.

Problemfelt

Livets sluttfase og sorgprosessen som mulige fokusobjekter for arkitekturforskning.

Som anført bygger arbeidet om et generasjons- og aldersvennlig samfunn på gode etiske verdier. Men det baserer også på forståelsen for at samfunnet er mangfoldig, og at hvert livsløp er individuelt. Og det er særlig begrepet livsløp som åpner for spørsmål. Fordi livsløpet er noe som er endelig - og endeligheten inntreffer i form av døden, lik for alle.

Men hvordan er god etikk og likeverd ivaretatt når livet ender - når livsløpet opphører? Hvordan planlegger samfunnet slik at mangfold og likeverd er ivaretatt i løsninger som skal hjelpe folk i en vanskelig og emosjonell situasjon? Når den døende og de pårørende tar farvel, eller når vi samles i sorg for å ta avskjed med et menneske som har gått bort. Hva er kriteriene for at hvert enkelt individ kan dele sorg og støtte som en del av fellesskapet de bor i?

Arkitekturen har i menneskenes historie alltid vært av stor betydning når det gjelder denne siste fasen i livsløpet. Vår species har vært opptatt av ulike kriterier når det gjelder samspillet mellom død og arkitektur. Og alltid har det vært fokus på ritualitet og spiritualitet, og at arkitekturen viser respekt for den avdøde. Noen bygg, eksempelvis pyramidene, er i tillegg et uttrykk på den avdødes status.

Vinklet mot dagens samfunn kan man fastslå at vi har en forståelse av at det ikke er døden selv, og sporene vi setter etter oss, som er er av betydning. Det er snarere verdigheten av den siste fasen i livet som er viktig for oss.

Og med bakgrunn i denne erkjennelsen er det interessant å undersøke hva samtidsarkitekturens bidrag til denne fasen i livsløpet er, og hvordan universell utforming påvirker at løsninger blir mer likeverdige. Hvordan fremmer dagens arkitektur samhørighet, inkludering og likeverd når mennesker er i en sårbar situasjon? Hvordan møter arkitektene nye kulturelle aspekter og generelt andre livssyn, som ikke er i samsvar med det tidligere trossamfunnet. Er menneskenes behov for det emosjonelle, spiritualitet og ritualitet overhodet ivaretatt? Og hvordan er aspektene som er viktig gjennom livsløpet, ivaretatt i arkitektur som er ment til livsløpets siste fase?

Forskning innenfor et slikt problemfelt er relevant i forhold til en generell diskusjon om ulike faglige dilemmaer som dagens arkitekter er konfrontert med. Sett i forhold til menneskenes dødelighet som tema, er det relevant å undersøke om arkitekturen viser respekt for individuelle behov, og om alle blir møtt med åpenhet og respekt, uavhengig av for eksempel religion og livssyn.

Sett på spissen forblir påstanden om at hvis vi må være likeverdig i livet, må vi også være likeverdig i døden, og spørsmålet om virkemidlene som er aktuelt i forhold til et generasjons- og aldersvennlig samfunn, altså designelementer som kjennetegner universell utforming eller det internasjonal gyldige begrep “universal design” (ud), er relevant i forhold til arkitektur som er ment til grenselandet mellom liv og død.

Problemstilling

Hva kjennetegner arkitektur som relaterer til sorg og dødelighet? Og hvordan kan kunnskap om universal design bidra til at slik arkitektur ivaretar at alle mennesker er likeverdige individer.

Avgrensning og metode for oppgaveløsning

Den primære metoden for oppgaveløsningen er en litteraturstudie i forbindelse med en case studie.

Undersøkelsen tar utgangspunkt i ulik litteratur som relaterer til temaene universal design, arkitektur, likeverd og sorg. Litteraturstudiet danner det teoretiske rammeverket, og skal bidra til en diskusjon rundt oppgavens problemfelt.

Det teoretiske rammeverket drøftes i forhold til en analyse av tre ulike moderne bygg; et kreftsenter, et hospice, og et seremonirom. Casene er valgt ut med hensyn til sine respektive lokasjoner i ulike europeiske land, samt tilgjengelighet av skriftlig materiale og bilder. Videre er det tatt utgangspunkt i at casene skal dekke et vidt spekter av ulike parameter når det gjelder sorg og dødelighet. Valget av casene er uavhengig av om universal design ligger til grunn for konseptene, eller i hvilken grad løsninger er i tråd med de landstypiske tekniske krav.

Avgrenset mot kriterier utenom tilhørighet til et trossamfunn, belyser oppgaven designkriterier tilknyttet livets siste fase. Videre skal oppgaven undersøke aspekter innenfor etikk, kultur, emosjoner, og livssyn. Men også byggeskikk, funksjonalitet, tilgjengelighet og materialitet inngår i undersøkelsen.

Hovedvekten i oppgaven ligger på en arkitekturdiskusjon, og en diskusjon rundt begrepet universal design.

Teoretisk rammeverk

Oppgavens teoretisk rammeverket er fundamentet bak diskusjonen. Det har røtter i en tilnærming til inkludering, likebehandling og universal design, men også i teorier om design og arkitektur, sorg og død. Fokusområdet i det teoretiske rammeverket ligger i en undersøkelse av arkitektur for det sanselige, og abstrakt verdimessige.

Oppbygging

Oppgaven består av tre sentrale deler. Del én er presentasjon av det teoretiske rammeverket som danner grunnlaget for den videre oppgaven. Del to er en analyse av tre ulike arkitektoniske eksempler. Del tre er en diskusjon av teorien i forhold til analysen.

Konklusjonen svarer avslutningsvis på oppgavens problemstilling.

Teoretisk rammeverk

Kapittelet gir en kort oversikt over fire ulike kategorier som danner grunnlaget til en drøfting av oppgavens problemfelt. Kategoriene samsvarer med illustrasjonen nedenfor; Universal design, arkitektur, sorg og likebehandling.

Likeverd

Begrepet likeverd har bakgrunn i menneskenes grunnleggende rettigheter om ikke å bli diskriminert på grunn av ulike faktorer, deriblant kjønn og funksjonsevne, og baserer på en moralsk forståelse av generelle verdier. Kunnskap om likebehandling som moralsk begrep er grunnleggende for forståelsen om materielle, men også for ikke-materielle begrensninger i omgivelsene (Lid 2012).

Avhandlingen "Funksjonshemming og menneskesyn", og boka "Universell utforming - Verdigrunnlag, kunnskap og praksis" har som formål å formidle kunnskap om blant annet menneskesyn og sosiale verdier, og å skape en diskusjon rundt begrepet likebehandling. Kildene beskriver subjektiv hva likebehandling, likeverd, og menneskerettigheter er, og anskueliggjør samfunnets og enkeltpersoners ansvar i forhold til likebehandling av andre mennesker.

Forfatteren Inger Marie Lid, er spesialisert på forskning rundt temaene medborgerskap, inkludering og universell utforming. I sine teorier legger hun stor vekt på menneskelig mangfold, og trekker inn en forståelse av menneske, omgivelse og deltakelse. Hun drøfter blant annet at den norske fortolkningen av universal design, universell utforming, ikke er ment som en minstestandard eller som en universell løsning som kan brukes i alle situasjoneren, men som strategi for å styrke muligheten for å delta i samfunnet. (Lid 2013)

Lid representerer et menneskesyn, der alle skal oppleve å bli respektert som likeverdige (Lid 2013). Hennes bidrag synliggjør sammenhengene mellom temaene likebehandling og universal design, og belyser samfunnets moralsk forståelse for likebehandling og likeverd, ulike menneskers individualitet og annerledeshet, og sammenhengene mellom design, eks-, og inkludering.

Lids fokus på respekt for individets integritet og den enkeltes menneskeverd (Lid 2012), fysiske og kognitive funksjonsnedsettelser, samt design som først og fremst er ment til å motvirke diskriminering og utestenging, er egnet som motvekt i en diskusjon, som skal belyse design som går utover synlig arkitektonisk design.

Sorg

Casene i denne oppgaven er på ulike nivåer relatert til arkitektur som har med sykdom, død, og sorg å gjøre. Det er derfor naturlig å komplementere det teoretiske rammeverket med et bidrag som tematiserer sorg særskilt og uavhengig av den byggfaglige konteksten som ligger til grunn for oppgaven.

I sin bok «Det sørgende dyr» prøver Brinkmann, professor i allmennpsykologi og kvalitative metoder, å analysere fenomenologien av sorg. Det betyr at han undersøker bevisstheten og strukturene rundt sorg ut fra et førstepersonsperspektiv.

Bokens grunnleggende hensikt er det å undersøke den menneskelig opplevelsen av tap og sorg. Dette ved å anskueliggjøre sorg ut fra blant annet kulturelle og kliniske aspekter, som grunnleggende følelse, og som en psykiatrisk diagnose. Arbeidet beskriver og plasserer forskjellige teorier, både vitenskapelige og psykologiske, filosofiske og sosiologiske, som har med sorgprosessen å gjøre. (Holst 2018)

Det forventes at arbeidet vil bidra til å flette sammen kunnskap relatert til arkitektur med grunnleggende viten om hva sorg betyr, og hvordan menneskenes behov i forbindelse med tap og sorg er.

Arkitektur

Arkitekturteori favner bredt og berører så vel det teoretiske grunnlaget for arkitekturens oppgave, som innholdet og uttrykkene til selve arkitekturen. I forhold til denne oppgaven er det hovedfokus på arkitekturteori som drøfter den sanselige persepsjonen av bygg, og teorier som relaterer til begrepet universal design og oppgavens problemfelt.

Først og fremst nevnes hovedverket til arkitekturteoretiker Juhani Pallasmaa. Hans essay «Arkitekturen og sanserne» handler om at arkitektur ikke kun oppleves med øynene, men også med kroppen og de øvrige sansene. Arbeidet problematiserer nåtidens fokus på det visuelle, både i den teknologiske utviklingen, men også i forbrukerkulturen. I følge Pallasmaa baserer menneskets erfaring av verden på en kombinasjon av alle fem sansene. Men størstedelen av dagens arkitektur tar bare hensyn til en - synligheten. Undertrykkelsen av de andre erfaringsområdene og sansene bidrar etter Pallasmaa til at verden er blitt sensuelt fattigere, og at arkitektur derfor kan fremkalle følelser av avstand og fremmedgjøring. Han er tydelig på at dette utgjør en problemstilling i arkitektonisk praksis, men også i undervisningen. (Pallasmaa 2015)

I forhold til oppgavens analyse kan spesielt verkets andre del bidra til å undersøke, hvilken rolle sansene spiller i forhold til arkitektoniske erfaringer og menneskets rolle som bruker av arkitekturen. Pallasmaas teori peker på at en multi-sensorisk arkitektur kan gi en følelse av tilhørighet og integrasjon. Dette samsvarer med intensjonene bak uu/ud og er derfor av interesse sett i lyset av denne oppgavens formål. (Pallasmaa 2015) Det forventes at «Arkitekturen og sanserne» er veivisende når det gjelder å sette navn på instrumenter og konsepter som arkitekturen tilbyr for å fremkalle ulike virkninger og emosjoner.

I sin bok «Atmospheres» presenterer arkitekt Peter Zumthor ulike temaer og kriterier som former hans personlig tilnærming til god arkitektur. Han mener at det finnes noe som han beskriver som atmosfærer, som er en egen kategori som tilhører et byggverks estetisk og arkitektonisk kvalitet.

Han snakker blant annet om i hvilken grad et bygg berører mennesker, om forståelsen av at et byggverk er noe som samler forskjellige elementer, om kompatibiliteten av ulike materialer, om bygget og interiøret som instrument, og om et roms temperatur sett i forhold til dens farge. Men han beskriver også interaksjon mellom mennesket og arkitekturen og sine egne og subjektive erfaringer med førsteinntrykket av arkitektur. (Zumthor 2006)

«Atmospheres» gir et godt kunnskapsgrunnlag i forhold til potensialet av våre omgivelser, og hvordan arkitektur kan oppleves helhetlig. Peter Zumthors tanker om forholdet mellom menneske og rom, og virkningene av ulike designelementer på et spirituelt nivå, er predestinert i forhold til casene, som i stor grad omhandler enkeltpersoners opplevelse av arkitektur, og spiritualiteten som arkitektur kan fremkalle.

Zumthors måte å beskrive menneskenes opplevelser av et sted, kan komplementere diskusjonen med et nivå, der spiritualitet og arkitektur forståes som å være i en helhetlig symbiose. Hans tanker om å skape mystisk, spennende, og åndfull arkitektur kan berike i drøftingen rundt hva kriteriene for et helhetlig og vellykket designkonsept er.

Rapporten «Helende arkitektur» er utarbeidet av en gruppe arkitekturforskere, og fokuserer på arkitekturens betydning for helbredelse, stressreduksjon og velvære. Bakgrunnen for rapporten er den økte innsatsen for å bygge nye sykehus i Danmark, noe som har medført at det er en etterspørsel etter vitenskapelig kunnskap om optimale rammer for pasienter, slektninger og ansatte.

Studiet gir først og fremst en oversikt over eksisterende forskning relatert til arkitektur og helse. Samtidig er det forskningsbaserte studiet rundt arkitektoniske designbeslutninger ment som kilde for teoretisk og praktisk inspirasjon for fagfolk. (Frandsen et al 2009)

Fremfor alt står rapportens intensjon, om å levere pålitelige viten om arkitektoniske løsninger tilknyttede menneskenes velvære, i direkte forbindelse med denne oppgavens problemfelt. I og med at oppgavens tre ulike caser berører menneskenes behov tilknyttet sykdom, død og sorg, regnes det med at det er paralleller når det gjelder kunnskapen om arkitektoniske virkemidler som bidrar til menneskenes emosjonell fysisk og emosjonell velvære. (Frandsen et al 2009)

Det forventes at rapporten vil bidra til å belyse spennvidden og syntesen av arkitektoniske virkemidler når det gjelder funksjonelle krav, interiørdesign, og sensoriske inntrykk i helserelaterte bygg. (Frandsen et al 2009)

Universal Design

Universal design er et begrep som favner utviklingen av løsninger i svært ulike kategorier. Deriblant eksempelvis IKT, produktutvikling og samfunnsplanlegging. Meget sentralt i definisjonen av universal design står målet om å skape inkluderende løsninger, herunder inkluderende arkitektur som baserer spesielt på at teorien om universal design er mer enn tilrettelegging for fysisk tilgjengelighet.

Problemfeltet i denne oppgaven krever overordnet kunnskap om universal design. Dette med særlig fokus på en begrepsfortolkning som tar utgangspunkt i begrepets potensial som strategi, mer enn konkrete tekniske målkrav. Samtidig er det behov for å se nærmere på litteratur som drøfter så vel sammenhengene og problemstillingene mellom arkitektur og universal design.

Det finnes ulike internasjonale teoretiske og vitenskapsteoretiske tilnærminger til universal design, og det er flere forskere som har undersøkt design som har egenskaper som kan bidra til at flest mulig, om ikke alle kan benytte den samme løsningen. Prinsippene som kommer fram i de ulike teoriene har i stor grad likhetstrekk, noen ganger er de mer detaljerte, noen ganger filosofisk og uten nærmere forslag på konkrete og smarte løsninger. Det man undersøker er til syvende et felles spørsmål; hvordan kan samfunnet bli mer likeverdig og som er rettferdig.

Hovedfokuset i to av de mest sentrale teoriene er ganske ulik, og forskjellene til teoriene kan til dels tilbakeføres til den ulike faglige bakgrunnen til forskerne. For sosiologen Imrie er universal design en interaksjon som oppstår i møtet mellom kropp og arkitektur. Imris tilgang baserer på en medisinsk modell som krever målbare standarder. Teorien problematiserer at teknologiske løsninger er en del av universal design, men at disse alene ikke er nok for å oppnå likeverd. (Imrie 2012)

Ergoterapeutene Iwarsson og Ståhl anser universal design som en verdi og strategi i seg selv. I motsetning til deres forståelse av tilgjengelighet, som kan oppnåes ved bruk av målbare standarder, kan universal design brukes som politisk prosessverktøy. I denne teorien er opplevelsen av funksjonalitet hos brukere med funksjonsnedsettelser et steg på veien til likeverd. (Iwarsson & Ståhl 2003)

I forhold til denne oppgaven benyttes rapporte “Arkitekturen universelt utformet: en ny strategi”, so teoretisk bakgrunn. Arkitekturforsker Camilla Ryhl, drøfter universal design som begrep i forhold til arkitektonisk praksis (Ryhl 2013, p. 50). Rapporten har som formål å diskutere, utvikle og formidle særlig de sanselige aspekter av arkitektur, som tar utgangspunkt i universal design som strategi (Ryhl 2013, p. 4). Med bakgrunn i en overordnet forståelse for arkitekturens sanselige kvaliteter og multisanselig stimulering, undersøker arbeidet hvordan viten og fornuft, samt forståelsen for det sanselige, kombineres til et fundament for gode, komplekse og holdbare arkitektoniske løsninger. (Ryhl 2013)

Arbeidet problematiserer detaljstyringen av krav som i utgangspunktet har gode intensjoner. Det anføres eksempelvis at tekniske fortolkninger av universal design har en spesiell fokus på konkrete fysiske barrierer, og prioriterer rullestolbrukere og synshemmede (Ryhl 2013, p. 4). Ryhl utdyper videre at arbeidet rund begrepet universal design ikke er konsekvent, og at ulike menneskelige behov er neglisjert. Det nevnes spesielt at det er for lite fokus på arkitekturens kognitive, sanselige og sosiale tilgjengelighet. (Ryhl 2013)

Rapporten er svært interessant i forhold til denne oppgavens formål om å undersøke hvordan designkonsepter kan bidra til bidra til å fremme inkludering. Særlig presentasjonen og diskusjonen av potensielle kriterier, utover fortolkninger av universal design i tekniske regelverk, altså eksempelvis akustikk, dagslys, proporsjoner og materialitet, fremheves som meget relevant i forhold til oppgavens analyse. (Ryhl 2013)

Det forventes at rapporten vil bidra til å belyse sammenhengene mellom arkitekturens sanselige kvaliteter og de fysiske aspekter av universal design, samt arkitektenes forståelse av inkluderende arkitektur utover fysisk tilrettelegging.

Oppsummert

Det teoretiske rammeverket består av et skjelett av fire sterke temaer, som hver for seg gir grunnlag til omfattende analyser innenfor ulike fag. Samtidig regnes det med at det finnes tydelige relasjoner mellom temaene likeverd, sorg og arkitektur, og at universal design kan ha en spesiell rolle som mulig koblingselement mellom teoriene.

I analysen skal temaene først og fremst bidra til en kategorisering av funnene. I diskusjonen vil det teoretiske rammeverket danne det faglige fundamente.

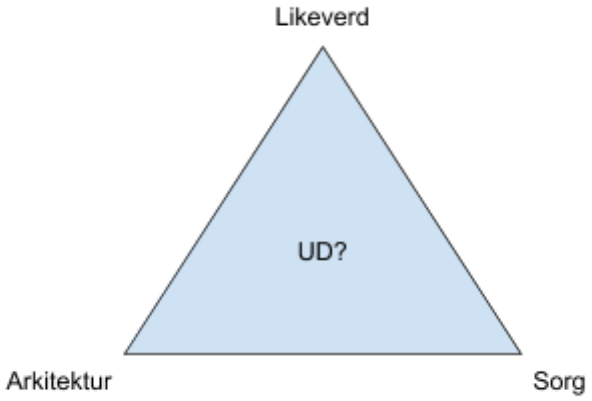

Fig. 02 - Figuren er et foreløpig resultat av en teorigjennomgangen og visualiserer antakelsen om relevante sammenhenger mellom de ulike teoretiske feltene, samt hypotesen om at universal design kan ha en spesiell rolle eller et muligt potensial som strategisk konsept eller koblingselement mellom teoriene.

Analyse

Formål

Analysens overordnede formål er det å presentere et skimt fra den den arkitektoniske realiteten, som er tematisk relevant til både oppgaveemnet, problemstillingen, og det teoretiske rammeverket som er presentert. Samtidig er det ønskelig at analysen fører fram til en katalog av ulike løsninger i den typen arkitektur som presenteres. Analysen danner utgangspunktet for diskusjonen og relaterer til det teoretiske rammeverket.

Byggene som er valgt ut, presenteres på et overordnet nivå. Det blir formidlet hva byggenes funksjon er, hvilken intensjon som ligger bak, og hvordan oppgaven er løst. Alle tre bygg som fremstilles er ferdigstilt og tatt i bruk i løpet av det siste tiåret. De er oppført i tre forskjellige europeiske land, det vil si i Norge, Danmark og Tyskland, og stilen til byggene er preget av kjennetegnene til minimalistisk samtidsarkitektur. Dette gjenspeiler seg i et nøktern og tidløs formspråk, det populære minimalistiske materialvalget, og et generelt rolig, ren og ryddig uttrykk. Angående funksjonalitet og universal design er det i forhold til oppgaveemnet forutsatt at byggene i hvert fall oppfyller minimumskravene som stilles i det tekniske regelverket som gjelder i statene der byggene er prosjektert og oppført.

Graden av fysisk tilgjengelighet og byggenes konkrete detaljløsninger er ikke av relevans for oppgaveløsningen, og blir ikke uttømmende analysert. Byggene er ikke blitt befart som del av denne analysen, og beskrivelsene baserer på allmenn tilgjengelig informasjon.

Analysens intensjon er det å avprøve den sentral hypotesen, at det er en relasjon mellom temaene likeverd, sorg, arkitektur og universal design. Videre skal analysen underbygge forholdet vist i figur 02, som visualiserer antakelsen om at universal design kan fungere som strategisk konsept, som kan sammenføye ulike designkriterier i denne typen arkitektur. Konkret skal analysen trekke fram en samlet og generalisert katalog av ulike designkriterier, som er brukt i casene.

Valget av byggene baserer på en antakelse om ulike behov til forskjellige faser, der mennesker er konfrontert med dødeligheten og sorg, og byggene kan uavhengig av hverandre drøftes i forhold til de ulike temaene i figuren, altså universal design, likebehandling, arkitektur og sorg. Felles kriterie utover det er en antatt felles hensikt om å være inkluderende, felleskapsdannende, men også formodningen om bruken av spesielle premisser og løsninger som ikke nødvendigvis er typiske kjennetegn for “vanlige bygninger”, altså eksempelvis i bolighus, biblioteker, og andre funksjonsbygg. Det helt bevisst skapt en spesiell vinkling på dødelighet og sorg.

Det første bygget, et kreftsenter i København, er i utgangspunkt ment for alle, som på en eller annen måte er berørt av kreft. Det kan være som pasient, pårørende eller overlevende. Dødeligheten er derfor noe som er tilstede i bygget, men dette på ulike nivå og avhengig av individets personlig tilknytning til et sykdomsforløp. Et hospice i Berlin er det andre bygget som presenteres. Bygget er ment for mennesker som helt konkret vet at dem selv, eller deres pårørende som er innlagt, skal dø. Derfor kan man ta utgangspunkt i at sorgprosessen, i hvertfall delvis, er en annen enn den som oppstår i seremonirommet, der man tar avskjed med et menneske, eller kreftsenteret, som huser et mangfold av ulike typer sorg tilknyttet sykdom og dødelighet. Det tredje bygget, et seremonihus i Tromsø, relaterer nokså konkret til døden. Selv om seremonirommet skal kunne brukes til et mangfold av ulike formål, er det med bakgrunn i byggets direkte naboskap til krematoriet, opplagt at hovedfunksjonen er seremonien som etterfølges etterfølges av kremasjon eller annen type bisettelse. Anlegget har altså en meget konkret tilknytning til døden, og sorg i forbindelse med tapet av et menneske.

Casepresentasjon

Center for Kræft & Sundhed København, København, Danmark
Arkitekt: Nord Architects

Senteret for kreft og helse København er en plass der kreftpasienter, slektninger og overlevende får et gratis tilbud om å delta i diskusjoner med psykologer og sosialarbeidere, diskusjonsgrupper, rehabilitering, fysisk trening og mye mer. Tilbudet er likt for alle som er rammet av kreft. (Kræftcenter 2019, II)

Helsevesenets oppdrag til Nord Architects var å opprette et varmt og innbydende helsesenter med god plass, som er mer som et hjem og mindre som et sykehus. Uten å miste den trøstende skalaen for den enkelte, skulle bygget samtidig være et ikonisk landemerke som skaper oppmerksomhet og bevissthet om kreft, uten å stigmatisere pasientene. (NORD Architects 2019)

Fig. 03 - Fassaden til Centeret for Kræft & Sundhed (NORD Architects 2019)

Fig. 04 - Centeret for Kræft & Sundhed er godt synlig og nyter av kvalitetene til et tilstøtende parkareal (NORD Architects 2019)

Senteret ligger nært rikshospitalet i Danmarks hovedstad, og ble ferdigstilt og innviet i 2011. Det består av en serie små hus som er formet som tradisjonelle hus, sammenføyet gjennom et stort hevet og foldet skulpturelt tak, som minner på den japanske papirkunst origami (NORD Architects 2019). Bygget inneholder blant annet et kafé, en treningshall i første etasje med utsikt over den

tilknyttede parken, kombinert opplærings- og forelesningssal, garderober, gruppe- og behandlingsrom, undervisningskjøkken og kontorer. En lukket gårdsplass i første etasje, der man kan sitte ute og nyte solen om sommeren, er byggverkets senter. (Kræftcenter 2019)

Viten om helbredende arkitektur har vært en en inspirasjonskilde for konseptets design, og senterets arkitekter viser til at arkitekturen i seg selv kan helbrede og ha positiv innflytelse på folks utvinning. (NORD Architects 2019) Dialog og samarbeid med både brukerne og ansatte har vært sentralt allerede i planleggingsfasen. For å skape en spesiell atmosfære har arkitektene vært særlig bevisst på å jobbe med arkitektoniske designelementer som materialitet og sammenhengene mellom rommene. Arkitektene utpeker det å ha en menneskelig skala i arkitekturen og det å skape fysiske omgivelser med en hjemmekoselig atmosfære, som nøkkelen for konseptet. (NORD Architects 2019) Forståelsen for at senteret skal være en møteplass for ulike borgere med ulike behov, unge og eldre, veldig syke og nesten friske, var essensiell. Det skulle være plass til både individuelle aktiviteter, fysisk aktivitet så vel som meditasjon, samt det å kunne delta i samfunnet. (Kræftcenter 2019)

Fig. 05 - Det skulpturele taket (Kræftcenter 2019)

Fig. 06 - Innvendig utforming (Kræftcenter 2019)

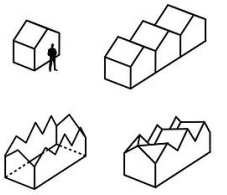

“Vi har lagt vægt på, at bygningen skulle have nogle særlige karakteristika, f.eks. dagslyset, der brydes forskelligt alt efter årstid på de aluminiumsbeklædte tage, og det indre varme træbeklædte gårdrum, der hele tiden virker som et referencerum i bygningen. Det er netop her, hvor det indre liv og vitaliteten i bygningen skaber den nærhed og samhørighed, som også kendes fra gamle klosterhaver.
- Johannes Pedersen fra Nord Architects (Kræftcenter 2019)

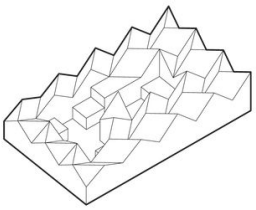

“For nogle mennesker er det en svær beslutning at komme i centret, fordi de skal se deres sygdom i øjnene. Derfor er det meget vigtigt, at huset tager imod folk på den rigtige måde, så de får lyst til at bruge husets mange tilbud”.
- Morten Rask Gregersen (Kræftcenter 2019)

Fig. 07 - Visualisering av skaleringen til Centeret for Kræft & Sundhed; Konseptet består av en serie små hus som er formet som tradisjonelle hus, sammenføyet gjennom et stort hevet og foldet skulpturelt tak, som minner på den japanske papirkunst origami (Kræftcenter 2019)

Hospiz Köpenick, Berlin, Tyskland
Arkitekt: Heinle, Wischer und Partner Freie Architekten

Et hospice er et bygg der den terminalt syke (Drescher 2017), altså noen som på grunn av en alvorlig, uhelbredelig sykdom bare har kort tid til å leve igjen, kan bli innlagt når han trenger palliativ omsorg som ikke er mulig hjemme (DRK Kliniken Berlin 2017). I tillegg til pasientens omsorg og nødvendig sykepleie er målet å gjøre det så komfortabel som mulig for pasientene. Pasientens personlige bekymringer og nær kontakt med slektningene står sentralt i hospicearbeidet. (Heinle 2018)

Fig. 08 - Hospicet ligger midt i et veletablert parkanlegg - (Heinle 2018)

Byggherre og arkitektene definerer et hospice som mer enn et sted til sykepleie. Det har vært ambisjoner om å skape et bygg som er egnet for palliativ omsorg, men som også tillater et liv i selvbestemmelse og verdighet til døden. Det skulle inneholde møtesteder og leiligheter, altså plass for møter og kommunikasjon og fellskap (Sauerbrei 2017) , men også for tilbaketrekning, fred og privatliv samtidig (Heinle 2018).

Fig. 09 - Det sentrale kjøkkenet og spisebordet - (Heinle 2018)

Viktig var også fokuset på rom for pårørende og et åndeligt tilbud, og den direkte kontakten med de skogkledde omgivelsene. Designmessig har det vært fokus på klare strukturer og tre som materiale. Sistnevnte særlig med tanke på det livlige utseendet (Sauerbrei 2017).

Det nye hospicet åpnet i 2017 (Drescher 2017) og svarer på de sentrale kravene til arkitekturen i Hospices (Sauerbrei 2017). Bygningen er oppført som trepanelkonstruksjon med bærende utvendige

og innvendige vegger (Heinle 2018), har bare en etasje (Drescher 2017), og er integrert i en parklignende eiendommen ved sykehuset i bydelen Køpenick.

Hvert av de 16 rommene er tilgjengelig for rullestolbrukere, utstyrt med rullestoltilgjengelige enkeltsenger (Heinle 2018), eget bad og direkte utsikt (Reiher 2017) og tilgang til pasientparken (Drescher 2017), men også til en egen terrasse, noe som skaper et privat uterom for hver pasient (Heinle 2018).

Fig. 10 - Pasientrommene er utstyrt med rullestoltilgjengelige enkeltsenger og har direkte tilgang til parken og en egen liten terrasse - (Heinle 2018)

Fig. 11 - Det er skapt et privat uterom for hver pasient, men alle har tilgang til pasientparken - (Heinle 2018)

For pårørende er et gjesterom tilgjengelig (Drescher 2017). Bygget har ingen lange korridorer (Sauerbrei 2017) og rommene er gruppert rundt det sentrale fellesrommet med kjøkken (Drescher 2017), felles spisebord og forskjellige sittegrupper (Sauerbrei 2017), og en skjermet gårdsplass der pasienter, gjester, slektninger og omsorgspersoner kan samles (Heinle 2018). Det er også dette sentrale rommet som er det første man møter ved ankomst. (Sauerbrei 2017)

Sállir seremonihus, Tromsø, Norge
Arkitekt: Arkitektene AS v/Espen Eskeland og Carl Engblom

Et seremonihus er et livssynsåpent alternativ til ei kirke. For tiden etableres seremonihus ofte i direkte nærhet av en gravlund, og med bakgrunn i et behov spesielt ved begravelser som ikke nødvendigvis er relatetert til kristent tro. Dette er i stor grad etterspurt av muslimer (Ghozlan 2010), men er ment som tilbud for alle, uansett tro eller livssyn.

Tromsø kommunes oppdrag til arkitektene var pragmatisk; å løse behovet for et nytt krematorium. Lokasjonen, og vindens lek med det vakre vinterlandskapet (Arkitektene AS 2019) har vært til inspirasjon for arkitektene.

Det nye seremonihuset er ferdigstilt i 2017 (Tromsø kommune 2018), og inneholder både et livssynsnøytral seremonirom kalt Sállirsalen, og byens, og samtidig Nord-Norges største, krematorium. Bygget er oppført i direkte tilknytning til Sandessund gravlund på Kvaløya i Tromsø kommune. (Vuolab 2016)

Fig. 12 - Sállir seremonihus og Tromsø krematorium ligger i samme bygning - (Gran 2018)

Sállirsalen, som har plass til 150 personer, kan brukes i mange ulike sammenhenger, til både fest og sorg (Lange 2017). Dette uavhengig av tro og livssyn. Salen er et naturlig samlingssted ved bisettelse og dødsfall, men kan også brukes til minnesamvær, konserter, møter, mottakelser, bryllupsfester, konfirmasjon, dåpsfeiring, og mange andre arrangement tilpasset ulike behov. Lokalet er tilrettelagt for bruk av audiovisuelt utstyr, det kan avtales servering, og verter bistår før og underveis i arrangementet og etterpå. (Tromsø kommune 2018)

Helt atskilt, men i samme bygg, ligger krematoriet, som fremdeles heter «Tromsø krematorium». Det er lagt vekt på at aktiviteten der ikke forstyrrer det som foregår i Sállirsalen eller Lillesalen, et mindre seremonirom med direkte adkomst fra utsiden, passende for arrangement for mellom ti til femten personer (Kirken 2019). Et utendørs atrium er et naturlig samlingssted før, under og etter arrangement. (Tromsø kommune 2018)

Fig. 13 - Sállirsalen med 150 sitteplasser - (Gran 2018)

Anleggets prosjektnavn var «Tromsø krematorium», mens seremonirommet ble kalt «Nordlyssalen». Etter protest fra lokallaget til "Human-Etisk Forbund" er navnet blitt endret. Dette blant annet med bakgrunn i at seremonirommet også skal brukes til humanistisk navnefest og bryllup. (Gran 2018)
De ansvarlige arktiektene fører bygget som Sandnessund Krematorium i sin portefølje, og henviser på sine nettsider til sin særlig kompetanse omkring krematorier. (Arkitektene AS 2019). Til tross for et politisk vedtak om at navnet Sállir seremonihus skal brukes for anlegget, benytter både Tromsø kommune og Den Norske Kirke, fremdeles navnet Tromsø Krematorium i omtalen av bygget på sine nettsider. (Tromsø kommune 2018/Kirken 2019).

I prosessen rundt byggets navn ble det argumentert med at det er utbredt, om ikke standardisert, å bruke ordet «hus» i forbindelse med offentlige bygg som er for alle, eksempelvis kulturhus og rådhus. Det var derfor viktig for Human-Etisk Forbund å bruke signalene i denne navnetradisjonen for å synliggjøre felles bruk, der funksjonen til krematoriet ved siden av blir frikoblet. Tradisjonelt brukes stedsnavn som gjenspeiler beliggenheten (Lange 2017). Sállir er det samiske navnet på Kvaløya, der seremonihuset ligger. Navnet gjenspeiler stedets kulturhistorisk og samisk betydning. (Gran 2018)

Fig. 14 - Vaskerom for rituell vask - (Gran 2018)

Funn

Som skissert i analyseformålet, er den tematiske bakgrunnen til de presenterte byggene både lik og ulik. Relevant er forståelsen for at byggene er ment til forskjellige faser, der mennesker er konfrontert med gjennomgangstemaet, dødeligheten og sorg. Utover det har byggene ulike oppgaver og funksjoner.

Funnene som er gjort i de enkelte casene, beskrives herunder samlet og generalisert, og uten videre kobling til de enkelte byggene. Samtidig presenteres funnene i forhold til overbygningen i det teoretiske rammeverket, der temaene er likeverd, sorg, arkitektur og universal design. Dette for å skape en ryddig tematisk oppbygging i forhold til oppgavens videre forløp.

I forveien kan man fastslå at flere funn overlapper tematisk, noe som medfører at de kan tilordnes flere av overskriftene. Dette er med hensyn til gjentakelser begrenset utført.

Likeverd - Muligheten for selvbestemmelse er sentral

De presenterte casene innrømmer pasienter og pårørende i stor grad muligheter for egne avgjørelser. Muligheten for selvbestemmelse er et viktig fellestrekk. Så kan man for eksempel velge selv, om og når man ønsker å være en del av et felleskap, eller heller for seg selv.

Løsninger som skal generere felleskap er mangfoldige, men felles for dem er at de til en viss grad kan være nøytrale og frikoblet fra byggenes andre funksjoner. De finnes eksempelvis i form av skjermete uteplasser, sentral plasserte entrésituasjoner, felles spisebord, nøytrale og sentrale lokaler som er egnet til å kunne samles både inne og ute, men også i form av møblering som er ment til å kunne samles både i åpne rom, men også i mer tilbaketrukne soner.

Også løsningene som skaper privatsfære er mangfoldige. Privatsfæren genereres blant annet gjennom egne, separate innganger, egne rom, egne bad og uterom, men også et mangfold av arkitektoniske og interiørarkitektoniske løsninger som skaper muligheter for å trekke seg tilbake i nisjer og hjørner.

Også det at byggene er møteplasser som er likt for alle, altså for ulike borgere med ulike behov, unge og eldre, syke og friske er noe som kan tilordnes likeverdsbegrepet. Dette reflekterer seg også i byggenes navn, som gjenspeiler at det handler seg om bygg som er for alle, som uavhengig av tro og livssyn tillater at de kan kan brukes i ulike sammenhenger.

Det er lagt vekt på at det er plass til ulike og individuelle behov og aktiviteter, så vel som spiritualitet og det å kunne være en del av samfunnet.

Det er et sentralt funn at man tillater et liv i selvbestemmelse og med verdighet til døden, og med nærværet av døden.

Sorg - Arkitektene bearbeider sorg som personlig opplevelse så vel som noe som kan oppleves i fellesskap

Sorg fungerer som et overbyggende begrep i de presenterte casene. Den tematiske spennvidden til byggene, og løsningene som ble vektlagt, står symbolsk for at sorg er et vidt begrep, som kan omfatte flere faser, og som beskriver et meget personlig opplevelse som ikke kan ikke generaliseres. Dette er noe arkitektene til byggene, på lik og ulik vis, har prøvd å fange opp i byggenes uttrykk og funksjonalitet.

Det er en rekke kjennetegn som refererer til at begrepet sorg har påvirket byggenes design. Det er vektlagt at byggene genererer en hjemmekoselig atmosfære som er varmt og innbydende, og mer som et hjem med en trøstende skala for den enkelte. Det er fokusert på at oppholdet er så komfortabel som mulig.

Det er et gjennomgående funn i casene, at det er vektlagt å opprette en direkte forbindelse mellom mennesket og naturen, både gjennom utsikt og direkte kontakt. Selv om det er stor variasjon i hvordan nærheten til naturen trer fram, så kan man dog anta, at det er tatt hensyn til at naturen er av betydning når det gjelder menneskenes helse, og behovene mennesker har i vanskelige emosjonelle faser. Det kan også spekuleres om dette er noe som er gjort med hensyn til et menneskelig behov for spiritualitet som går utover religiøsitet.

Det er et sentralt funn at løsningene vekter personlige behov og bekymringer høyt, og at det er tatt hensyn til spiritualitet og religiøsitet uten at dette nødvendigvis formidles tydelig gjennom designet.

Arkitektur - Et bygg har evnen til å gjenspeile at mennesket er verdifull

Generelt kan man fastslå at de ulike funksjonene og tilbudene som byggene er designet for, har medført at arkitektene har vært opptatt av forskjellige utformingsdetaljer. Likevel komplementerer casene hverandre og gir et godt samlet bilde over løsninger som er spesiell i denne typen arkitektur, som tematisk relaterer til død og sorg, og som er ment for mennesker som er i en vanskelig mental situasjon.

Tatt i betraktning at byggene har ulike formål og funksjoner, er det spennende å se at det finnes noen karakteristiske arkitektoniske fellestrekk.

Først og fremst er det den nære kontakten med naturen, som selvfølgelig ikke bare beror på arkitektenes valg, men som arkitektene i stor grad har brukt som en sentral kvalitet. Videre er det iøynefallende at arkitektene har fokus på den menneskelig skalaen i arkitekturen, og på byggenes materialitet og verdighet. Særlig det å ha høy kvalitet i materialiteten, og et ellers nøktern og nøytralt design, kjennetegner denne typen arkitekturen som setter mennesket i fokus.

Det er tatt hensyn til at arkitekturen i seg selv kan bidra til helbredelse, og at ulike detaljer kan ha positiv innflytelse på menneskenes velvære. Deriblant dagslyset og stemningene naturlig lys kan generere, og naturlige fasadematerialer som tre, som skal bidra til en livlig og varm atmosfære. Mye fokus tilfaller sammenhengene mellom rommene, der det er lagt vekt på å generere et sentralt samlingssted som en referanse i bygningen, som skal bidra til nærhet og samhørighet.

Universal design - UD er ikke brukt som konsept eller strategi i casene

De landstypiske betegnelsene som huser begrepet universal design, “universell design”, “universell utforming” og “Barrierefreies Bauen” er ikke nevnt i det allmenn tilgjengelige materialet som beskriver byggene. Bare beskrivelsen til hospicet får fram at pasientrommene er tilgjengelig for rullestolbrukere, og at de er utstyrt med rullestilgjengelige enkeltsenger (Heinle 2018). Den delen av universal design som omhandler fysisk tilgjengelighet ser likevel ut som å være løst. Dette er, med bakgrunn i de respektive tekniske kravene som arkitektene må forholde seg til i de tre forskjellige land, uansett forutsatt.

Det at begrepet universal design eller de landstypiske synonymene ikke er nevnt, er et spennende funn. På bakgrunn av dette funnet er det interessant å undersøke, om avgjørelsene arkitektene har tatt likevel relaterer til innholdet i begrepet universal design, og hvordan relasjonene mellom begrepene universal design, likeverd, sorg og arkitektur er.

Særlig det, at tydeligvis andre kriterier enn fysisk tilgjengelighet er fanget opp i beskrivelsene til byggene, og denne typen arkitektur som er laget med hensyn til bestemte menneskelige emosjoner, er et godt utgangspunkt for en nærmere betraktning av designkriterier som går utover det fysiske. Analysen gir et godt grunnlag for en slik betraktning.

Relatert til figur 02, som visualiserer antakelsen om at universal design som strategi og konsept kan fungere som bindeledd mellom temaene likeverd, arkitektur og sorg, gjenspeiler analysen at denne antakelsen kan være rett. Dette baserer på at funnene som er kategorisert under temaene likeverd, sorg og arkitektur, stort sett kan finne en plass i en tese som omhandler likebehandlingen av mennesket som del av samfunnet, noe som står i direkte forbindelse med temaet universal design.

Antakelsen kan videre utvides dit hen, at universal design er ivaretatt gjennom designkriterier som går utover det som er definert som universal design gjennom regelverk og tekniske målkrav.

Diskusjon

Innledning og leseveiledning

Oppgavens problemfelt åpner for spørsmål om hvordan likeverd er ivaretatt når det menneskelige livsløpet opphører, og hvordan samfunnet planlegger slik at mangfold og likeverd er ivaretatt i løsninger som skal hjelpe folk i en vanskelig og emosjonell situasjon. Dette med spesielt fokus på arkitektur som står i sammenheng med menneskets siste livsfase og døden selv.

Diskusjonen skal derfor bidra til å undersøke hva samtidsarkitekturens bidrag til samhørighet, inkludering og likeverd er, når mennesker er i en sårbar situasjon, hvordan kulturelle aspekter og menneskenes behov for det emosjonelle, spiritualitet og ritualitet ivaretas, og hvordan aspekter som er viktig gjennom livsløpet, ivaretas i arkitektur som er ment til livsløpets siste fase. Det er også relevant å undersøke om arkitekturen viser respekt for individuelle behov, og om alle blir møtt med åpenhet og respekt.

I diskusjonen undersøkes hvordan temaene likebehandling, sorg og arkitektur relaterer til oppgavens analyse og til hverandre, samt hvilken funksjon kjernebegrepet universal design har. Funnene i oppgavens analyse brukes som rettesnor, og reflekteres i forhold til det teoretiske rammeverket.

Avslutningsvis drøftes emnene opp mot hverandre og det tematiske kjernebegrepene universal design.

Likeverd

Som analysen i denne oppgave viser, er muligheten for selvbestemmelse noe som vektes høyt i arkitektur knyttet til død og sorg. Funnet baserer på utsagn fra arkitektene selv, men kommer godt fram i ulike situasjoner der brukerne av byggene kan velge selv, om og når de ønsker å være en del av et felleskap, eller heller for seg selv.

Som Lid (2013) anfører er det viktig for den enkelte å bli ansett som samfunnsborger med rett til å delta på lik linje med andre. Dette samsvarer med de allmenne menneskerettighetene. Analysen viser at de presenterte byggene tilbyr arenaer for samfunnsdeltakelse (Lid 2013). Dette eksempelvis i form av åpne resepsjonsarealer, et felles sentral spisebord, eller et sentral felles uterom. Selvfølgelig kan man spørre om det er menneskerettighetene som stå bak slike løsninger, men prinsippet for å legge til rette for at den enkelte kan oppsøke et nøytralt og sentralt rom for å være del av et felleskap, er i tråd med en slik vinkling. Og som Lid (2013) reflekterer betyr samfunnsdeltakelse ikke nødvendig at det er en aktiv handling. Det kan likeså godt være nærvær uten at man foretar seg noe annet enn å sitte.

Men tilsynelatende er ikke bare muligheten til å kunne delta på lik linje med andre relevant for den presenterte arkitekturen, men selve valget. Valget om man ønsker å være en del av et samfunnet eller et felleskap, eller ikke. Analysen bidrar dermed til en forståelse for, at begrepet likeverd huser mer, enn bare det å legge til rette for samfunnsdeltakelse. Og snarere enn å generalisere at alle brukere skal presses til deltakelse, betrakter man likeverd på bakgrunn av at hvert menneske er et individ, med ulike personlige behov og et iboende ønske om å bestemme selv.

Byggene som er presentert i analysen, tillater at folk tar egne valg. Og det ser ut som at det er det som får mennesker til å oppleve at de er respektert som likeverdige (Lid 2013). Dette står i sterk kontrast til vanlige oppfatninger om at lik mulighet til tilgjengelighet til omgivelsene (Lid 2013) genererer likeverd.

Et annet relevant punkt er at byggene generelt skal være likt for alle. Dette innebærer både fysisk tilgjengelighet og funksjonalitet for ulike borgere med ulike behov, unge og eldre, syke og friske, men også andre nivåer som sanser, kulturell bakgrunn eller tilknytning til et trossamfunn.
Mens tilgjengeligheten i stor grad løses ved å følge pålagte og målbare tekniske krav, finnes det ingen oppskrift for hvordan flertallet av menneskenes sanser imøtekommes. Unntak er tekniske krav for luminans og belysning (se), lyd og akustikk (høre), og eventuell tekniske krav for isolasjon og oppvarming (føle). Og det å legge til rette for ulik kulturell bakgrunn eller religiøsitet krever i stor grad at arkitekturen ikke prefererer noen av brukerne. Dette gjenspeiler seg i byggenes enkel og nøytral stil, men også i navnevalgene, som gjenspeiler at det handler seg om bygg som er for alle, som uavhengig av blant annet tro og livssyn tillater at de kan kan brukes i ulike sammenhenger.

Alt i alt kan man si at både kreftsenteret, hospicet og seremonihuset i høy grad lever opp til innholdet i begrepet likeverd. Dette særlig dersom man tar utgangspunkt i at menneskenes selvbestemmelse og personlig verdighet vektes høyest. Sett i lyset av at byggene utstråler nærværet av døden, kan man konkludere med at arkitektene viser en respektfull omgang med hvert menneske som et individ som består av mer enn bare en fysisk kropp, men også av sjel og sinn (Lid 2012).

Sorg

Selve opplevelsen av sorg er individuelt. Brinkmann (2018) beskriver sorg som fenomen som er knyttet til menneskets vesen, og at døden og kjærligheten er grunnbetingelsene for sorg. Det betyr at opplevelsen av sorg er knyttet til at man er bevisst om, og reflekterer livets endelighet, og at man har en følelsesmessig relasjon, først og fremst til et annet menneske. (Brinkmann 2018)

Oppgavens analysedel viser at arkitektene har en forståelse for at sorg er et menneskelig fenomen som alle opplever. Og at det må være rom for å bearbeide sorg og emosjoner som personlig opplevelse så vel som noe som kan håndteres i fellesskap. Samtidig erfarer vi gjennom analysen at arkitektur kan ha et inneboende potensial til å fungere som motvekt i en tid, der håndteringen av sorg ikke lenger er reservert til den sørgende alene, eller fellesskapet (Brinkmann 2018). Som Brinkmann (2018) anfører blir nemlig håndteringen av sorg i stigende grad profesjonalisert. Dette innebærer at mennesker får diagnoser angående sin sorg, blir medikalisert, og innlagt på institusjoner.

Også den kulturelle interessen rundt fenomenet sorg trekker Brinkmann fram som en spennende aktuell utvikling. Han mener at sorg er noe som står sentralt i menneskenes refleksjon av sin egen tilværelse, og at dette blant annet gjenspeiler seg gjennom offentlig debatt, bøker rundt temaet, programmer på radio og tv, i form av tatoveringer, men også i musikk og individuelle og kollektive ritualer. (Brinkmann 2018) Det forundrer derfor ikke at temaet holder inntog i samtidsarkitekturen også. Denne kan sånn sett beskrives som en samfunnsorientert intervensjon, og som et supplement til de eksisterende individuelle former av sorgpleie.

Brinkmann trekker fram at vi befinner oss i en post-sekulær tid, der temaet sorg finner seg som sentralt begrep i en utvikling der folk har en økt interesse for religiøsitet, åndelighet og eksistensielle spørsmål. (Brinkmann 2018) Dette gjenspeiler seg i analysens funn, som viser at arkitektur har et potensial til å gi rom for spiritualitet og religiøsitet, uten at dette nødvendigvis formidles tydelig gjennom designet.

Det er et viktig funn i analysen, at arkitektene har lagt vekt på en trøstende skala for den enkelte, men også på at den enkelte kan velge å være del av et felleskap. Funnet blir underbygd av Brinkmanns (2018) teorier, som understreker at sorg ikke bare er noe som må ansees som individuell, men at sorg er noe man kan gjøre å føle sammen, understøttet av en materiell kultur. Han poengterer at sorg har sosiale og materielle aspekter (Brinkmann 2018). I forhold til analysen gjenspeiles dette gjennom bygg eller rom, som er ment til fellesskapet, og der designet og de materielle aspektene, aktiverer og fremmer sorgprosessen til fellesskapet. Ikke minst er arkitektur noe som fremmer felles ritualer. Brinkmann (2018) understreker at sorg er noe som enkeltindividet avmektig er konfrontert med, og at dette kanskje er grunnen til at vi oppsøker fellesskapet når vi møter eksistensielle dramaer. (Brinkmann 2018)

I forhold til sorg som fenomen forblir analysens funn, om betydningen av forbindelsen mellom mennesket og naturen, noe vag. Det gjennomgående fokuset på at både utsikt og den direkte kontakt med naturen er vektlagt i arkitekturen, kan ha sammenheng med menneskets spiritualitet. Men det kan også ha en så enkel forklaring som at arkitektene har en sterk bevissthet om at mennesket er en del av naturen. Brinkmann (2018) viser til at sorg kan være den eldste menneskelige følelsen, og at allerede neandertalerne hadde rituelle begravelser. Dette kan være en pekepinne i en retning der sorg betraktes i forhold til noe som er større enn kulturelle, materielle, og dermed også arkitektoniske dimensjoner, og der mennesket i sorg finner håp i at døden er en fast bestanddel av alt liv på jorden.

Arkitektur

Det teoretiske rammeverket i denne oppgaven fokuserer i all hovedsak på betydningen av det sanselige i forhold til arkitekturen, på personlig og til dels åndelig emosjonalitet, men også på dokumentert kunnskap om helsefremmende arkitektoniske parametre.

Pallasmaa kritiserer det råder en i all hovedsak visuell tilgang til arkitektur. Han savner at samspillet mellom menneskets viktigste sanser ivaretas på en bedre måte, og utfører at arkitekturopplevelser er avhengig av romlighet, stofflighet, og størrelsesforhold, og at disse måles med både øynene, ørene, nesen, huden, tungen, bein og muskler (Pallasmaa 2015, p. 68).

Hans teorier om multisensoriske opplevelser, står i direkte sammenheng med funnene i oppgavens analysedel. Spesielt det at arkitektene har valgt å dra nytte av naturen som del av sine arkitektoniske komposisjoner, er noe som refererer direkte til Pallasmaa. I følge han skyldes det det konstante samspillet mellom alle sanser, når det føles helende å gå en tur i skogen (Pallasmaa 2015, p. 67). Det at arkitektene har valgt å skape en nær kontakt med naturen kan altså være et bevisst valg, som kan ha røtter i at arkitekturen selv forståes som en forlengelse av naturen inn i en menneskeskapt domæne (Pallasmaa 2015, p. 67).

I forhold til oppgavens problemfelt, og arkitekturen sett i forhold til menneskets siste livsfase og døden selv, er det spesielt Palasmaas fortolkning av arkitektur som bekreftelse av menneskets opplevelse av sin egen tilstedeværelse i verden, som kan trekkes fram som nøkkelfunn. Også det at arkitekturen har evnen til skape assosiasjoner, blant annet om følelser og basale erfaringer i livet, er noe som kan fremheves i forhold til oppgavens problemfelt. (Pallasmaa 2015)

Analysen viser at det er brukt mange ulike designinstrumenter og utformingsdetaljer. Selv om byggene har ulike funksjoner, er blant annet den menneskelig skalaen, byggenes materialitet, og bruken av dagslyset, gjennomgående temaer. Og i følge Palasmaa (2015) er dette et godt utgangspunkt for å ivareta menneskets behov for et fysisk møte med sansepåvirkningene.
I følge han kan arkitektur som gjenspeiler en begripelig og materiell struktur, og som inkluderer ulike virkemidler, bidra til en sanselig stimulering, og en generell livsbekreftende aktivisering. (Pallasmaa 2015)

Zumthor blir ikke like konkret når det gjelder samspillet mellom arkitektur og de menneskelige sansene, men han kommer med mange spennende momenter som kan sees i sammenheng med oppgavens analyse.

Han har eksempelvis en veldig poetisk beskrivelse av dagslyset, som understreker hans standpunkt om at dagslys er tusen ganger bedre egnet for en arkitekt enn kunstlys. Fritt oversatt lyder det: “Hver morgen kommer det til tilbake, og kaster sitt lys på ting, det føles som om det ikke virkelig tilhører denne verden. Jeg skjønner det ikke. Jeg får følelsen av at der er noe i en annen verden, bortenfor det som kan forståes. Jeg er glad, takknemlig.” (Zumthor 2006).

Sitatet formidler ikke bare at han verdsetter dagslys som arkitektonisk verktøy, men at han har en forståelse av at samspillet mellom dagslys og arkitektur kan fremkalle spiritualitet. Analysen viser at det finnes kunnskap om dagslys, og at dagslys er med på å fremkalle ulike stemninger, men Zumthor setter det på spissen ved ikke bare å snakke om stemninger, men ved å skape en direkte forbindelse mellom dagslys og et meget individuelt åndelig opplevelse som dagslyset kan aktivere hos den enkelte.

Også hans teorier om den menneskelige skalaen er meget interessant. På den ene siden bekrefter han at en skalering som alle kan finne seg i er svært viktig. I følge han kan slike skaleringer for

eksempel bidra til å fremkalle en spontan følelse av å være hjemme når man går inn i et rom. (Zumthor 2006)

På den andre siden er han også tydelig på at også byggets kropp og hans fasade har svært viktige oppgave. De skal signalisere noe, de skal få folk til å bli nysgjerrig på hva som er inne i et bygg, men de skal også kunne utrykke om man er velkommen eller ikke. En slik måte å tenke på gjenspeiler den presenterte arkitekturen på ulik vis. Tydeligst blir dette på kreftsenteret, der arkitektene hadde et klart mål om å designe et ikonisk landemerke som skaper oppmerksomhet og bevissthet om kreft. Dette uten å stigmatisere pasienter og pårørende, og uten å miste den trøstende skalaen for den enkelte. (Zumthor 2006)

Et annet relevant punkt i Zumthors arbeid er hans tanker om lyd. Han har et fint eksempel som gjenspeiler sin opplevelse av hva samspillet mellom rom og lyd kan. Fritt oversatt lyder det: " Det som faller meg i tankene først er er lyden fra da jeg var en guttunge. Rabalderet min mor lagde på kjøkkenet. Det gjorde meg glad". (Zumthor 2006) Sitatet viser igjen at han ikke nødvendigvis tematiserer det sanselige nivået, men snarere det emosjonelle. I forhold til analysen kan man trekke noen paralleller i forhold til arkitektenes valg. Funnene viser at det er lagt vekt på sentrale fellesrom, og at disse både inneholder felles kjøkken og spisebord. Det kan altså spekuleres om at disse valgene ikke bare baserer på et ønske om å generere fellesskap, men at det er tanker basert på menneskenes emosjonalitet bak denne viktige utformingsdetaljen.

Arkitekturforskerne bak rapporten «Helende arkitektur» har fokusert på at det finnes arkitektoniske virkemidler som har en viktig betydning for helbredelse, stressreduksjon og velvære. Resultatene av forskningsarbeidet dekker seg i noen grad med teoriene til Palasmaa og Zumthor, men er mye mer pragmatisk, mindre filosofisk, og mer konkret i forhold til hvordan ulike utformingsdetaljer fungerer, og hvilke positive og negative konsekvenser riktig eller feil anvendelse medfører. Meget konkret beskriver rapporten at det finnes forskningresultater som nærmest kan være egnet som basiskunnskap for arkitekter, dette selv om rapporten er rettet mot sykehusarkitektur og mennesker som har fysiske eller mentale lidelser. Enklere formulert omhandler rapporten forholdet mellom arkitektur og mennesket, og faktorer for menneskenes generell velvære og trivsel.

Rapporten tematisere blant annet lysets betydning for menneskenes fysisk og psykisk helse, og effekten lys kan ha i forhold til smerte og opplevelsen av stress. Som negative effekter kommer det blant annet fram at mennesker føler ubehag i rom uten vinduer og dagslys, og at at mangel på dagslys påvirker menneskenes hukommelse og evne til å orientere seg. Positive effekter er for eksempel at lys, og da spesielt lyset tidlig om morgenen, påvirker menneskenes døgnrytme og psykiske lidelser som depresjoner. (Frandsen et al 2009)

Meget interessant er forskningsresultatene som peker på betydningen av himmelretningen i forhold til dagslyset. Så skal pasienter med diagnosen depresjon, som er innlagt på østvendte rom, ha en mye kortere innleggelse enn tilsvarende pasienter på mørke og vestvendte rom. Også dødeligheten er lavere blant pasienter som er innlagt på lyse sydvendte rom, enn blant pasienter på mørke, nordvendte rom. (Frandsen et al 2009, p. 26)

I casebeskrivelsen til kreftsenteret kommer det fram at viten om helbredende arkitektur har vært en en inspirasjonskilde for konseptets design, og senterets arkitekter viser til at arkitekturen i seg selv kan helbrede og ha positiv innflytelse på folks utvinning. Tydelige eksempler på hvordan viten om helbredende arkitektur er blitt anvendt i praksis blir ikke gitt, og ellers viser analysen ikke til ytterligere funn der temaet er nærmere omtalt, hverken fra arkitektene eller byggeierne. Det kommer derfor ikke tydelig fram om det finnes kunnskap blant arkitektene som for eksempel fanger

opp at dagslys kan mer enn å fremkalle ulike stemninger, og om de presenterte byggene ivaretar slik kunnskap.

Relatert til Zumthors teorier kan man på dene ene siden si seg enig i at dagslys kan fremme et individuelle åndelige opplevelser, men på den andre siden må man også anerkjenne at det finnes konkret viten om lysets effekter, og hvilke verktøy arkitektene kan benytte seg av for å oppnå gode resultater. Samtidig forblir spørsmålet hvorfor lyset har positive effekter på mennesket, ubesvart.

Også i forhold til lyd som arkitektonisk faktor peker rapporten «Helende arkitektur» i en annen retning enn de filosofiske betraktningsmåter til Palasmaa og Zumthor. Først og fremst konkluderer rapporten med at konsekvensene av for høye støynivåer er dokumentert, og at det derfor finnes internasjonale standarder. Samtidig understreker rapporten på at lydnivået har en betydning for helningsprosessene til mennesker med fysiske og mentale lidelser, og at særlig fraværet av støy har en positiv effekt. (Frandsen et al 2009)

Rapporten konkluderer med man kan redusere behovet for regulerende tiltak om man inkluderer lyd som faktor i den arkitektoniske planleggingen fra starten av. (Frandsen et al 2009)

Igjen er det iøynefallende at det er konsensus om at lyd en viktig faktor i arkitekturen, men beveggrunnene er forskjellige. På nytt er det rapporten «Helende arkitektur», som, i motsetning til anne teori, leverer konkrete forskningsresultater og mulige arkitektoniske faktorer for å påvirke lydmiljøet til menneskets beste.

Vinklet mot funnene i analysen kan man finne noen sammenfallende trekk som vitner på at konkret kunnskap om lyd har påvirket arkitektenes valg. Dette for eksempel ved å bruke materialer som tre, som har egenskaper som på naturlig vis reduserer etterklangstiden. Men man kan også forutsette, at arkitektene har forholdt seg til de gjeldende tekniske standardene som er satt vedrørende lyd og støy, og at det derfor er tatt hensyn til ulike akustiske reguleringer, og at disse naturlig integrert i arkitekturen.

Det som er spennende er at rapporten inneholder mange andre temaer som også er del av arkitekturkunnskap og kunnskap om universal design, men at disse temaene ikke nødvendigvis er kommet fram i analysen. For eksempel viser rapporten utfyllende til kriteriene som de personlige rommene bør oppfylle, hvilken betydning luft har i forhold til helse og velvære, og hvordan overordnede tanker om bevegelsesflyten kan bidra til menneskenes helbredelse.

Universal design

Ryhl undersøker sammenhengene mellom arkitekturens sanselige kvaliteter og de fysiske aspektene av universal design. Hun fokuserer særlig på de sanselige opplevelsene som arkitektur genererer, og fordyper seg spesielt i arkitektenes forståelse av inkluderende arkitektur i praksis (Ryhl 2013), og spørsmålet om universal design er mer enn fysisk tilrettelegging for funksjonshemmede.

Interessant er hennes funn som baserer på intervjuer med ulike arkitekter. Der kommer det fram at det er enighet blant arkitektene om at det er svært viktig at alle eller mest mulig har adgang til offentlige bygg. Samtidig er det konsensus om at mange av reglene som er tekniske fortolkninger av prinsippene om universal design, og som arkitektene må forholde seg til, ikke oppfattes som konsekvente eller logiske. Rapporten viser at det finnes oppfatninger blant arkitektene som peker på at man helst ønsker funksjonskrav enn konkrete målkrav. (Ryhl 2013)

Funnene om arkitektenes fremherskende omdømme av universal design gjenspeiler seg mer eller mindre som funn i analysen. Denne viser først og fremst at at begrepet universal design eller de landstypiske synonymene for Danmark, Tyskland og Norge ikke omtales. Kun i beskrivelsen til hospicet kommer det fram at pasientrommene rullestolvennlige (Heinle 2018). Dette må likevel ikke ha bakgrunn i universal design, men i de spesielle behovene den terminal syke i et hospice kan ha.

I forbindelse med dette får rapporten til Ryhl fram, at arkitektene kritiserer at man later som om at universal design ikke er ment for en gruppe, men for alle, men at de tekniske kravene ikke nødvendigvis lever opp til dette. Spesielt fokuset på den fysiske tilgjengeligheten, høster kritikk. Det kommer fram at arkitektene har innvendinger mot at sterke interessegrupper, som rullestolbrukere, har fått gjennomslag for sine krav, mens andre interessegrupper er helt neglisjert. Det kommer godt fram at det råder en allmenn forståelse for at hva begrepet universal design innebærer, og at en teoretisk og historisk tilnærming til begrepet kan konstatere at universal design aldri har vært tenkt som et fokus på det fysiske, men på det sanselige, det kognitive og mennesket betraktet i et livstidsperspektiv. (Ryhl 2013)

Men denne betraktningsmåten som kritiserer fokuset på den fysiske tilgjengeligheten kan selvfølgelig også betraktes fra en annen synsvinkel. Det at man uten en nærmere undersøkelse kan ta utgangspunkt i at de presenterte byggene lever opp til den delen av universal design som faktisk omhandler fysisk tilgjengelighet, skyldes jo at det finnes målbare tekniske krav, som arkitektene må forholde seg til i de tre forskjellige land. Det er vel på ingen måte feil?

Det er altså snarere en vurdering om universal design er ivaretatt gjennom designkriterier som går utover det som er definert gjennom tekniske regelverk, som vil vise om arkitekter lever opp til sine egne holdninger om at det er mange andre aspekter som også er viktige i forhold til universal design. Deriblant en arkitekturtenkning som ivaretar det sanselige og kvalitetene som er på stedet og på tomten, men også en abstrakt konsepsjonell filosofi om at løsningene skal fungere for alle uten at det er fokuset. (Ryhl 2013)

Noen overordnede betraktninger

Som vi erfarer er det mange sammenhenger mellom casebeskrivelsene, funnene i analysen, og det teoretiske rammeverket. Først og fremst er det spennende å se at analysen og det teoretiske rammeverket har sammenfallende emner seg imellom, men at også teoriene, så forskjellige som de er, har relaterende innhold.

Iøynefallende er at noen temaer, slik som eksempelvis felleskap, skala, lys og lyd, nevnes om og om igjen, men at intensjonene og ideologiene bak bruken av temaene er forskjellige.

Begrepet fellesskap eksempelvis er relevant i forhold til temaet sorg, men også i forhold til menneskets generell likeverd. Relatert til temaet sorg erfarer vi at sorg er noe man kan gjøre og føle sammen, og at enkeltindividet oppsøker fellesskapet i møtet med eksistensielle dramaer. (Brinkmann 2018). Samtidig kan vi erkjenne at menneskets valg om å delta i et felleskap er like viktig som muligheten om å kunne delta, og at dette står i kontrast til tekniske fortolkninger av universal design, som bidrar til å fremme en oppfatning av at lik mulighet til tilgjengelighet til omgivelsene (Lid 2013) genererer likeverd. Ryhls forskningsresultater, som problematiserer fokuset på den fysiske tilgjengeligheten i de tekniske kravene understreker dette, og poengterer at universal design er noe som vekter det sanselige, det kognitive og menneskets livstidsperspektiv, like høyt som den rene fysiske tilgjengeligheten. (Ryhl 2013). Felleskap er altså noe som er meget kompleks, og noe som kan vurderes i forhold til ulike emner og ut fra forskjellige faglige vinklinger.

Temaet skala dukker opp i analysen og i teoriene. Mens den trøstende skalaen for den enkelte (Brinkmann 2018) omtales i forhold til sorg, er det eksempelvis behovet om å kunne måle romlighet og størrelsesforhold med sansene (Pallasmaa 2015), og følelsen av å være hjemme (Zumthor 2006), som omtales i forhold til arkitektur. Relatert til universal design er skala noe som kan sikre at løsninger fungerer for alle (Ryhl 2013), uten at løsningene nødvendigvis kommuniserer dette. Dette viser på den ene siden at skala er noe som kan bidra til fysisk deltakelse, og funksjonalitet, og på den andre siden at skala er noe som appellerer til mange ulike sanser, og at dette kan bidra til å fremkalle menneskelige reaksjoner og emosjoner.

Temaet lys får i motsetning til andre omtalte aspekter en sterk forskningsbasert underbygning. Det kommer tydelig fram at dagslys har betydning for menneskenes fysisk og psykisk helse (Frandsen et al 2009). I forhold til analysen er det usikkerheter om arkitektene i hovedsak forholder seg til tekniske krav om lysintensiteten, eller om det er brukt kunnskap om de positive helsemessige effektene riktig bruk av lys medfører. Det er også utydelig om det i hovedsak er fokusert på å skape ulike stemninger eller om lyset er brukt som multisanselig element, eller for å fremkalle individuelle åndelige eller emosjonelle opplevelser.

Det samme gjelder sånn sett temaet lyd. Mens Frandsen et al (2009) dokumenterer konsekvensene av for høye støynivåer, og betydning av støyreduserende tiltak i forhold til mennesker med fysiske og mentale lidelser, er lyden en del av de multisensoriske opplevelser hos Palasmaa, og et virkemiddel som kan fremkalle emosjonalitet hos Zumthor. Sett i forhold til kunnskap om universal design, er lyd en viktig faktor som helst bør inngå i den arkitektoniske planleggingen fra starten av (Frandsen et al 2009), uten at dette utelukker verken multisensorisk sansing eller emosjoner. Men igjen er det usikkert om det er de gjeldende tekniske standardene som er satt vedrørende lyd og støy, eller andre parametre, som står sentralt i den presenterte arkitekturen.

Det er mange flere parameter som ikke er nærmere omtalt i oppgaven, men som likevel kan være del av de presenterte casene. Rapporten helende artkitektur for eksempel omtaler luft og bevegelse som viktige temaer. Dette tar denne undersøkelsen ikke stilling til.

Likevel, med bakgrunn i de eksemplariske betraktningene kan man formode, at ivaretakelsen av mangfold og likeverd i planleggingen, kan basere på aktiv ibruktakelse av et utømmelig stort spekter av arkitektoniske parameter. Det å designe slik, at mennesker som skal gjennom en vanskelig emosjonell situasjon blir ivaretatt på best mulig måte, uansett om det gjelder pårørende eller pasienter, krever kunnskap som tydeligvis går langt utover en konvensjonell byggeteknisk og arkitektonisk tilnærming. Dette gir både analysen og teoriene en anelse om.

Kriteriene for at hvert enkelt individ kan dele sorg og støtte som en del av et fellesskapet, beveger seg fra en likeverdsbetraktning med utgangspunkt i menneskerettighetene, via multisanselige opplevelser og personlige emosjonelle opplevelser, fram til dokumentert positive utformingskriterier som skal bidra til trivsel og psykisk velvære.

Den påviste økte kulturelle interessen rundt fenomenet sorg, som Brinkmann (2018) anfører, viser menneskenes aktiv refleksjon av sin egen tilværelse. Det at samtidsarkitekturen kan fungere som motvekt til individuelle former av sorgpleie er en bekreftelse på det evige samspillet mellom død og arkitektur, der fokuset på respekt er sentral. Og respekt igjen relaterer konkret til likeverdige løsninger, som ivaretar ulike behov og evner.

Det er derfor relevant at arkitekter har krever kunnskap om de ulike brukernes behov, og hvilke løsninger disse krever. Tekniske krav imøtekommer disse evner og behov er først og fremst krav som gjelder særlige løsninger for særlige brukergrupper. Dimensjoneringsgrunnlaget for slike løsninger er i stor grad hjelpemidlene denne gruppen mennesker har behov for. Det er konsensus på at slike løsninger ikke er likeverdige, og dette kommer tydelig fram hos Ryhl (2013).

På lik linje med begrepet likeverd, er begrepet universal design og dens opprinnelig intensjon om å bidra til et mer inkluderende samfunn, noe som gjelder i alle land som har ratifisert konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne. Konvensjonen fortolker universal design ikke som en minstestandard og en universell løsning som kan brukes i alle situasjoner, slik som mange landstypiske tekniske krav og ulike fortolkninger av begrepet (Lid 2013). Konvensjonen forsøker snarere å formidle at alle mennesker er like, og at særlige løsninger som skaper ekskludering bør forebygges.

Forståelsen for at vi alle er brukere av universal design har sine røtter i faget arkitektur og design. Den opprinnelige definisjonen til arkitekt Ron Mace definerer universal design som utforming av produkter, omgivelser, programmer og tjenester på en slik måte, at de, i så stor utstrekning som mulig, kan brukes av alle mennesker, uten behov for tilpasning og en spesiell utforming, (Norges Handikapforbund 2011). Siden har faget universal design, og definisjonene av begrepet vært under stadig diskusjon og utvikling. Sentral i utviklingen av begrepsdefinisjonen er at man legger til side forståelsen for at man snakker om design for mennesker med handicap, og at man forstår brukere som noe annet enn bare sin handicap. Dette medfører en utvikling bort fra begrepene handicap og funksjonsnedsettelse, og fram til begrepet funksjonsevne og målet om ikke-selektiv design. Utviklingen innebærer at man ikke lenger fokuserer på hva et menneske ikke klarer, men heller stimulerer det man har istedenfor.

Denne videreutviklede fortolkningen av begrepet universal design bygger på en synsmåte som tar hensyn til hele den menneskelige kompleksiteten og diversiteten. Dette inkluderer også at man tar hensyn til, at de menneskelige sansene er en del av et menneske, og at det sanselige nivået er like viktig som fysisk tilgjengelighet. Dette relaterer i stor grad til Palasmaas teorier om multisanselige opplevelser og hans ønske om og lage arkitektioniske løsninger som ivaretar flere sanser enn synssansen.

En slik fortolkning likestiller verdien av funksjon og opplevelse. Et eksempel for dette kan være så enkelt som dårlig akustikk i et møterom. Hvis ikke lydopplevelsen er bra, fungerer ikke rommet. Høresansen hos mennesket likestilles altså den fysiske tilgjengeligheten av rommet, uten nødvendivis å fokusere på om det er snakk om et menneske med nedsatt hørsel. Spørsmålet om et menneske har spesielle behov eller nedsatte funksjonsevner er ikke lenger av en like stor betydning etter denne fortolkningen av universal design.

Snarere er det en ny forståelse for at alle mennesker er lik, og at dette samtidig innebærer at den menneskelige diversiteten er mangfoldig. Målet om et likeverdig samfunn står fremdeles sentralt.

I forhold til oppgavens problemfelt kan man på den ene siden fastslå at mange kriterier som skal bidra til å inkludere mennesker, er sammenfallende i ulike teorier. På den andre siden har teoriene en ulik vinkling til kriterienes virkning og betydning i forhold til mennesket. Betraktet fra en overordnet synsvinkel er det likevel meget tydelige at det finnes en sammenheng mellom universal design og begrepene likeverd, sorg og arkitektur.

Spørsmålet om alle mennesker blir møtt med åpenhet og respekt, uavhengig av for eksempel religion og livssyn, relaterer direkte til forestillinger om menneskenes verdighet, og spesielt verdigheten i livets siste fase. Dette igjen fører direkte tilbake til mangfoldet av arkitektoniske virkemidler som arkitektene kan benytte i sitt arbeid, og ikke minst til begrepet universal design, som jo bygger på begrepene samhørighet, inkludering og likeverd.

Påstanden om at universal design kan fungere som strategisk konsept, som kan sammenføye ulike designkriterier i den presenterte typen arkitektur, kan altså absolutt få medhold, men man må samtidig anerkjenne at universal design ved en slik betraktning innehar rollen som overordnet konsept, mens elementer fra støtende teorier og annen forskning danner det faglige påfyllet til konseptet.

En slik betraktning av begrepet universal design åpner for mangfoldige bruksmuligheter, der strategien kan fylles med ulik faglig innhold som relaterer til det respektive aktuelle temaet. Kombinasjonsmulighetene er tilsynelatende utømmelig mange.

Sånn sett er den presenterte vinklingen på temaet sorg å forstå som spesifikt eksempel rettet mot design knyttet til et, mer eller mindre tilfeldig tema; sorgprosessen. Likeså godt kunne oppgaven altså ha omhandlet et annet designrelatert tema, med behov for en annen vinkling på den støtende teorien rund universal design. Tar man da i betraktning at også det teoretiske rammeverket kan byttes ut mot annen relevant faglig innhold er det rom for å drøfte et mangfold av ulike temaer baserende på en forståelse av at universal design kan fungere som paraply for enhver type diskusjon som omhandler forholdet mellom mennesket og design. Desig i den forstand at det er et begrep som ikke bare huser arkitektur, men enhver form for menneskeskapt utforming. Denne forståelsen av mulighetene som forskningen tilbyr vises i figur 15.

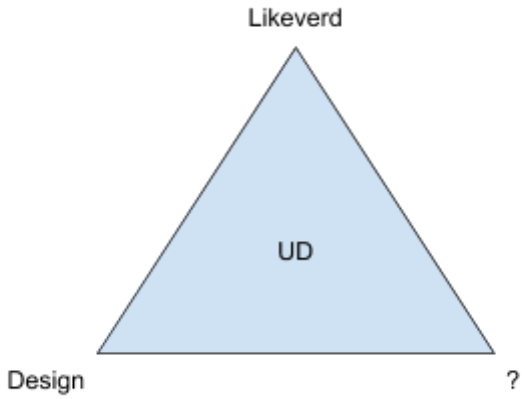

Fig. 15 - Figuren er en modifikasjon av figur 02 og skisserer antakelsen om at begrepet sorg ikke nødvendigvis behøver å være grunnlaget for forskning, men at undersøkelsen ikeså godt kan omhandle et annet designrelatert tema, med behov for en annen vinkling på den støtende teorien rund universal design. Likeverdsbegrepet forblir med videre som overordnet tema.

Samspillet av analytisk og teoretisk del i denne oppgaven og det at man kan framvise konkrete eksempler kan med hensyn til en slik funn forståes som annenrangs, men likevel kan man fastlå at funnene er tankevekkende i forhold til at begrepene universal design, likeverd, sor og arkitektur kan omhandle mye mer enn det men vil finne som standard interpretasjon. Mye mer gir funnene en anelse om at det finnes ytterligere forskning, og ytterlige vinklinger på de ulike temaene, som kan bidra til et enda større spekter av virkningsfulle kriterierier som skaperen av designløsninger kan være observant på.

En forandret vinkling på oppgaveformålet kan bidra til et enda større spekter av designkriterier. Bytter man for eksempel temaet sorg mot ethvert interessant tema, men beholder resten av det teoretiske rammeverket vil dette generere andre funn og en utvidet faglig forståelse for arkitektur og innsatsmuligheter av universal design som overordnet konsept.

Også en undersøkelse av ulike temaer mot hverandre kan tenkes. Så kan det eksempelvis være relevant å drøfte sorgprosessen ut fra forskjellige perspektiver, altså for eksempel ut fra perspektivet som pårørende, ut fra perspektivet som terminalt sykt individ, ut fra perspektivet som en person som jobber innenfor fagfeltet, og endelig, og det er meget abstrakt, ut fra perspektivet til den døde. Særlig det sistnevnte vil kreve en teoretisk bakgrunn som er så abstrakt at den alene ikke vil holde som som faglig bakgrunn for vitenskapelig forskning, men kombinert med andre teorier kan en slik vinkling bidra til en ytterligere forståelse av hva menneskets verdighet bygger på og hvordan samfunnet er syd sammen. Metoden for undersøkelsen må isåfall tilpasses de analytiske mulighetene man har, men man kan anta at en utvidelse av det teoretiske rammeverket, uansett i hvilken retnung, er en berikelse i forhold mulighetene og mangfoldet av mulige funn.

Potensialet av forskningsmulighetene når det gjelder både arkitektur og universal design kan vurderes som å være meget omfattende, og mulighetene for bruken av ulike teorier og ulike caser og analyser tillater et mangfold av eksperimentelt forskningen. Oppgavens funn gir en fornemmelse på at dette, og er samtidig et varsel for at en ensidig betraktning av emner ikke er nok når det gjelder design.

Kritisk bruk av viten uansett kontekst og fagområde, og en fordomsfri omgang med muligheten forskning kan oppvise, er derfor å anse som relevant funn i denne undersøkelsen.

Oppsummert kan man dog si at funnene i oppgaven er tankevekkende. Stedfortredende for mange andre vinklinger bidrar temaet sorg og de presenterte casene, til generell læring om arkitektoniske virkemidler, og om muligheten av å bruke universal design som konseptverktøy i ulike tematiske sammenhenger.

Sett i forhold til oppgavens bakgrunn om statens, fylkenes og kommunenes innsats om å fremme et generasjons- og aldersvennlig samfunn, der alle mennesker blir verdsatt og sett, og involvert i beslutninger som angår dem selv, kan man formode at noen av tankegangene er konstruert uten at mulige konsekvenser er tilstrekkelig vurdert.

Betrakter man for eksempel målene om at eldre skal få mulighet til å bo hjemme lengst mulig, eller om deltakelsen i det kulturelle og sosiale livet, som forutsetning for et verdig liv, kan den presenterte undersøkelsen peke på at dette ikke nødvendigvis er nok for å generere likeverdig livsløp.

Forståes for at det er samfunnets oppgave å legge til rette for mangfold og ulike behov og evner i befolkningen er sånn sett bra, men simplifiseringen av å fremstille kunnskap om universell utforming som utgangspunkt for å løse samfunnets utfordringer kan genere misforståelser.

Som vi ser er det jo ikke bare universell utforming som verktøy som bidrar til gode løsninger, men snarere forståelsen for at universell utforming kan ha kvaliteter som utviklingskonsept og virkemiddel i denne samfunnsutviklingen.

Selve oppnåelsen av fysisk tilgjengelighet som er rettet mot spesifikke brukere og deres behov er annenrangs i en slik diskusjon. Snarere er det kunnskapsutvikling som kan genereres på basis av universell utforming som konsept og strategi.

En diskusjon rundt konsekvensene av norsk lovgivning, og den politisk bruken og misbruken av begrepet universell utforming er noe som muligens kan bidra til å løfte begrepet universell utforming på et nivå der begrepet kan utfolde sitt fulle potensial. Særlig i forbindelse med det overordnete formålet om å tilpasse samfunnet for en større del av befolkningen, må det være opplagt at man blir observant på at universell utforming i norsk fortolkning per dags dato har begrenset muligheter, og at fortolkningene og den økte bruken av særlig tekniske regelverk og målkrav, bidrar til at universell utforming i norsk forstand likestilles med tilgjengelighetstiltak.

Denne forståelsen kan tilbakeføres på den allerede ganske tekniske forståelsen som konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne genererer.

Allmennhetens generell forståelse om at universell utforming er noe som har med ramper, løfteplattformer, og andre typiske designelementer å gjøre er en katastrofal utvikling. Heller ikke det at man prøver å fremme at universell utforming ikke oppnåes gjennom slike tiltak, men ved å integrere tilgjengeligheten for alle i hovedløsningen kan vektes som godt nok. Det at man fremdeles har hovedfokus på nivåfri adkomst til byggverk, god kontrast og belysning ved innganger, generell gode lyd- og lysforhold, og god og intuitiv design med forståelig skilting og merking, blant annet med piktogrammer og naturlige ledelinjer, er noe som neglisjerer det fulle potensialet universell utforming kan oppnå. Antakelig er det kun kunnskapsformidling og forskning som kan påvirke denne prosessen.

Målet kan være at man får en forståelse av at at design, uansett om det gjelder arkitektur eller annen design, krever mangfoldig kunnskap og ikke minst fundert forskningsbasert viten. Universell utforming eller universal design kan ha en overordnet rolle som konsepsjonell strategi, som samler trådene, og som hele tiden geleider tilbake til bakgrunnen for samfunnets oppgave, å være likeverdig.

Sett i relasjon til figur 02 og den i teoridelen skisserte antakelsen om relevante sammenhenger mellom de ulike teoretiske feltene, samt hypotesen om at universal design kan ha en spesiell rolle eller et muligt potensial som strategisk konsept eller koblingselement mellom teoriene, kan man avslutningsvis bemerke at man kan fremme en ny antakelse om at alle de tre temaene som er plassert i kantene til trekanten kan kan byttes ut.

Hvi dette er tilfellet, er det muligens et tegn på at universal design som konseptstrategi allerede huser emnene desig, og likeverd, og at det ikke nødvendigvis ewr behov for å undersøke denne typen innhold særskilt. Kombinasjonsmulighetene kan være mange.

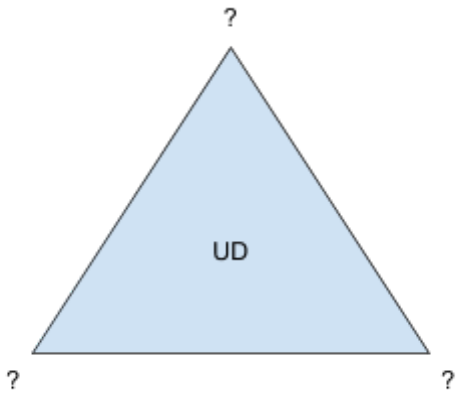

Fig. 16 - Figuren er en modifikasjon av figur 02 og skisserer antakelsen om at universal design kan ha potensial som strategisk konsept eller koblingselement mellom teorier, uansett hvilke temaer som står i hjørnene til trekanten. Dette med bakgrunn i at begrepet selv allerede huser kunnskap om blant annet design og likeverd, men også om sanselige kvaliteter, multisanselige opplevelser, abstrakt konsepsjonell tenkning, og til syvende og sist likevel også fysisk tilrettelegging for funksjonshemmede. Figure gjenspeiler at universal design hverken er ment som designverktøy for en gruppe eller for alle, men at begrepet har et inneboende potensial om å generere forbindelser mellom ulike faglige bakgrunn. (Ryhl 2013)

Konklusjon

Det finnes ingen universell oppskrift på god arkitektur

Funnene i denne oppgaven relaterer seg til oppgavens sentralt formål; å undersøke relevansen av begrepet "universal design", i forhold til arkitektur som er ment til grenselandet mellom liv og død. Oppgaven etterprøver antakelsen om at universal design kan ha en konsepsjonell oppgave i forhold til annen kunnskap som er rettet mot designfaget, og tematiserer om likeverdsbegrepet er like viktig i døden som i livet.

Oppgaven konkluderer på den ene siden med at universal design kan fungere som strategisk konsept i ulike sammenheng, og at denne oppgavens faglig vinkling kan forståes som et eksempel på at tematisk ulike teorier kan danne rammeverket til andre aktuelle temaer.

På den andre siden bidrar oppgaven til å synliggjøre konkrete designelementer som kjennetegner arkitektur som relaterer til sorg og dødelighet. Meget iøynefallende er samspillet mellom arkitekturen og den tilstøtende naturen. Men også konkrete designelementer som dagslys, lyd, skala, interiør og sammenhengene mellom rommene er svært viktig. Det blir synlig at begrepet universal kan har en relasjon til det menneskelige mangfoldet, noe som gjenspeiler seg i funn om at det er mange ulike og svært personlige behov og måter å oppleve situasjoner, og arkitektur på.

Av særlig betydning er funn som baserer på deres betydning i forhold til ulik faglig bakgrunn. Et eksempel for dette er et sentralt kjøkkenareal med felles spisebord. Et slikt areal kan bidra bidra til å generere felleskap, noe som kan bidra til en effektiv sorgpleie for den enkelte. Selve valget om man ønsker å delta i fellesskapet kan forståes som oppnådd likeverd. Samtidig kan en slik løsning ivareta ulike personlige, emosjonelle og åndelige opplevelser, og multisanselig stimulering.

Kunnskap om universal design kan bidra til at slik arkitektene tar med ulike vinklinger i sin planlegging og overveier konsekvensene, muligheter og begrensninger av ulike designelementer. Med særlig bakgrunn i et opplagt ønske om å ivareta alle mennesker som likeverdige individer, kan universal design forståes som konseptverktøy for å synliggjøre potensialet til ulike faglige input.

Oppgavens sentrale funn hviler på en analyse av tre ulike arkitektoniske eksempler, og en påfølgende drøfting av analysen i forhold til et teoretisk rammeverk som omhandler temaene likeverd, sorg, arkitektur og universal design. Fokusområdet i det teoretiske rammeverket ligger i arkitekturforskning for det sanselige, og abstrakt verdimessige.

Metoden for oppgaveløsningen, en litteraturstudie i forbindelse med en case studie, gir et godt samlet bilde over forholdene mellom teori og praksis. Mange ulike funn som analysen påviser er undersøkt i forhold til det teoretiske rammeverket, og det kommer fram at de fleste funnene har en faglig relevans i forhold til ulike temaer.

Et vesentlig funn som gjøres i forhold til oppgavens teori er den ulike interpretasjonen og betydningen som tilfaller de ulike designkriteriene i de ulike teoriene. Dette svekker ikke gyldigheten til den enkelte teorien, men underbygger at potensialene til ulike designelementer kan være langt større enn det konvensjonell planlegging forutsetter.

Av stor betydning vektes diskusjonen rundt temaene likeverd og fellesskap. Her erfarer leseren mye om betydningen av hvor ulik forståelsen rundt begrepet likeverd er, og at det ikke nødvendigvis er den fysiske tilgjengeligheten som bidrar til likeverdige løsninger, men muligheten av å ha et valg om å delta mer eller mindre aktiv i samfunnet.

Oppgavens praktisk, men forskningsmessig begrenset struktur vurderes som formålstjenlig i forhold til en enkel og forståelig undersøkelse. Reflekterer man oppgavens og spesielt konklusjons gyldighetsområde, er det viktig å bemerke at undersøkelsen har en begrenset omfang, og at kun utvalgte elementer er omtalt i både det teoretiske rammeverket, i analysen, og i diskusjonen. Samtidig er det viktig å forstå at allerede utvalget av de ulike casene, og dermed analysen, og utvalget av ulike teorier innenfor temaene, er begrenset. Dette har ingen konkret negativ effekt i forhold til oppgavens forskningsmessig verdi, men indikerer snarere at det er potensial på en utvidet oppfølgende forskning rundt problemfeltet.

Tatt i betraktning at oppgavens analytisk og teoretisk del er vinklet mot et spesielt tema, sorg, er det spennende å belyse ulike alternativer til dette. Med hensyn til en lignende problemstilling der både universal design, likeverd, og arkitektur beholdes som faglig bakgrunn, kan det være virkningsfull å undersøke andre, gjerne svært forskjellige temaer som for eksempel betydningen av et godt oppvekstmiljø, i forhold til teorien. Ikke bare er tanken på en ny vinkling spennende, men særlig tanken på å kunne sammenligne forskningsresultatene.

Brukbarheten av metoden for oppgaveløsningen vurderes som tilstrekkelig for å generere en faglig funderte diskusjon om ulike analytiske funn. En utvidet forskning med alternative temaer kan derfor støtte resultatene av denne forskningen, og bidra til å synliggjøre det fulle potensialet til både arkitektur og universal design. Selve metoden for oppgaveløsning bør isåfall basere på en lignende struktur, men både det teoretiske rammeverket og analysedelen tillater et stort spekter av individuell utvidete tyngdepunkter i forskningen.

Oppgavens funn gir en fornemmelse på at det er viktig å være kritisk i forhold til en for ensidig betraktning av ulike begrep, uansett kontekst og fagområde. Vagheten av mange begrep, og mangfoldet av eksisterende definisjoner og fortolkninger er oppsiktsvekkende og indikerer at forskningsarbeid har et behov for å belyse ulike temaer ut fra forskjellige vinkler og med utgangspunkt i en kritisk tilnærming til enhver form for konklusjon.

I forhold til oppgavens resultater er det nå interessant å evaluere hvilke konsekvenser slik forskning kan medføre i arkitektonisk praksis, og om en gjentagelse av forskningsarbeidet kan bidra til et mer komplett bilde av hvilke konkrete designelementer kan bidra til å stimulere arkitektur som relaterer til sorg og dødelighet. Samtidig kan slik forskning bidra til en ny utvikling og diskurs rundt begrepet univeral design. Dette kan resultere i en reformasjon av begrepsforståelsen, bort fra oppfatningen om at universal design først og fremst er et verktøy for å oppnå fysisk tilgjengelighet, og bort fra betraktningsmåten der likeverd baserer på deltakelse.

Funnene i oppgaven er tankevekkende. Stedfortredende for mange andre vinklinger bidrar temaet sorg og de presenterte casene, til generell læring om arkitektoniske virkemidler, og om muligheten av å bruke universal design som konseptverktøy i ulike tematiske sammenhenger.

Innblikket man får om mulighetene av å diskutere innsatsen av universal design som konsept i forhold til ulike tematiske fagfelt er særlig spennende når man reflekterer den aktuelle utviklingen av universal design. I forbindelse med dette er det av særlig interesse å observere en mulig revurdering av tekniske regelverk i forhold til tilbakemeldingene fra arkitektene, og utviklingen i forhold til en generell endret forståelse av begrepet som grunner på forskningsbasert kunnskap.

Også spennende er det å og utlede forskningsspørsmål og hypoteser med bakgrunn i en utvidet forståelse av livsløpet, der døden inngår som del av et menneskets liv, og dermed som del av en generell betraktning av verdighet og likeverd. Slik forskning må gi rom for både filosofi, medisinsk

forskning, religiøsitet og spiritualitet, abstrakte og ikke romlige opplevelser, personlige assosiasjoner, og gjerne flere andre synspunkter av interesse.

Overordnet forblir erkjennelsen, at det meget relevant å diskutere begrepet universell utforming og dens utvikling som bort fra den opprinnelige intensjonen til teoriene om universal design. En kritisk, usensurert og kontroversiell debatt om temaet savnes.

Kildehenvisninger

Arkitektene AS (2019), KREMATORIER, hentet fra http://www.arkitekteneas.no/krematorier

Bjørkmann, M.A. (2010), Universell utforming - en utopi? Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Fakultet for Samfunnsvitenskap Og Teknologiledelse, Institutt for Sosialt Arbeid Og Helsevitenskap

Brinkmann, S. (2018). Det sørgende dyr: Om sorgen, selvet og samfundet. Aarhus: Klim.

Drescher, R. (2017), DRK-Kliniken Köpenick eröffnen Hospiz mit 16 Plätzen, hentet fra: https://www.berliner-woche.de/koepenick/c-soziales/drk-kliniken-koepenick-eroeffnen-hospiz-mit-16-plaetzen_a123936

DRK Kliniken Berlin (2017), Hospiz Köpenick, Die Aufnahme, hentet fra: https://www.hospiz-koepenick.de/

Frandsen, A. K., Mullins, M., Ryhl, C., Folmer, M. B., Fich, L. B., Øien, T. B., & Sørensen, N. L. (2009). Helende arkitektur. Aalborg: Institut for Arkitektur og Medieteknologi. Institut for Arkitektur og Design Skriftserie, Nr. 29

Ghozlan, B. (2010), Første seremonihus for muslimske begravelser, hentet fra: http://www.islam.no/aktuelt/read/204/frste-seremonihus-for-muslimske-begravelser

Gran, E. (2018), Seremonihuset i Tromsø ble ikke «krematorium» likevel. Human-Etisk Forbund er fornøyd med det nye navnet, nettavis Fri tanke, publisert: 26.02.2018, hentet fra https://fritanke.no/seremonihuset-i-tromso-ble-ikke-krematorium-likevel/19.10741

Heinle, Wischer und Partner (2018), DRK Kliniken Berlin-Köpenick, Neubau Hospiz, hentet fra: https://www.heinlewischerpartner.de/projekte/projekt-archiv/projekt-detail/?projektnummer=14-085

Holst, J. S. F. (2018), Det sørgende dyr af svend brinkmann, hentet fra: https://litteratursiden.dk/anmeldelser/det-sorgende-dyr-af-svend-brinkmann

Imrie, R. (2012), Universalism, universal design and equitable access to the built environment, Disability and Rehabilitation, 34:10, 873-882

Iwarsson, S. and Ståhl, A. (2003) 'Accessibility, usability and universal design positioning and definition of concepts describing person-environment relationships', Disability & Rehabilitation, 25:2, 57 – 66.

Kirken, Den Norske (2019), Tromsø kirkelige fellesråd, TROMSØ KREMATORIUM, SÁLLIRSALEN, hentet fra http://www.kirken.tromso.no/Gravlundskontoret/krematorium

Kræftcenter (2019), Arkitekturen, hentet fra http://www.kraeftcenter-kbh.dk/om/nyt-hus-til-centret

Kræftcenter (2019, II), Om Center for Kræft & Sundhed København, hentet fra http://www.kraeftcenter-kbh.dk/om

Lange, R. (2017), Flere reagerer på navneforslaget til det nye krematoriet, hentet fra https://www.itromso.no/nyheter/2017/02/15/Flere-reagerer-p%C3%A5-navneforslaget-til-det-nye-krematoriet-14226519.ece

Lid, I.M. (2012), Funksjonshemming og menneskesyn, KIRKE & KULTUR 6/2008. Universitetsforlaget

Lid, I.M. (2013), Universell utforming; verdigrunnlag, kunnskap og praksis. Capellen Damm Akademisk

NORD Architects (2019), A place for recovery. Healthcare centre for cancer patients in Copenhagen, hentet fra https://www.nordarchitects.dk/cancercentre

Norges Handikapforbund (2011), Hva er Universell Utforming?, Hentet fra: https://www.google.com/search?q=Universell+utforming+definisjon&rlz=1C1GCEU_noNO835NO835&oq=Universell+utforming+definisjon&aqs=chrome..69i57.12796j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Norgård, S., (2018) «Det å bygge kirke hører fortiden til, alternative seremonihus er fremtiden», hentet fra: https://www.namdalsavisa.no/meninger/2018/06/26/%C2%ABDet-%C3%A5-bygge-kirke-h%C3%B8rer-fortiden-til-alternative-seremonihus-er-fremtiden%C2%BB-17005283.ece

Pallasmaa, J. (2015), Arkitekturen og sanserne. Arkitektens forlag, 2. opplag

Regjeringen (2018), Meldingar til Stortinget, Meld. St. 15 (2017–2018), Leve hele livet - En kvalitetsreform for eldre, Helse- og omsorgsdepartementet, hentet ra: https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-15-20172018/id2599850/sec7?q=Livsglede

Reiher, W. (2017), Direkter Bezug zum Grün, Hospiz in Berlin von Heinle, Wischer und Partner, hentet fra: https://www.baunetz.de/meldungen/Meldungen-Hospiz_in_Berlin_von_Heinle_Wischer_und_Partner_5171228.html

Ryhl, C. (2013), Arkitekturen universelt utformet: en ny strategi, Bergen arkitekthøyskole/ Husbanken, Trondheim

Sauerbrei, C. (2017), Hospizneubau in Berlin-Köpenick, Architektur des Abschieds, hentet fra: https://www.german-architects.com/en/architecture-news/meldungen/architektur-des-abschieds

Tromsø kommune (2018), Tromsø krematorium, hentet fra https://www.tromso.kommune.no/tromsoe-krematorium.407092.no.html

Vuolab, S. E. og Grindstein, M. (2016), NRK, Troms, Tromsøs nye krematorium blir Nord-Norges største, hentet fra https://www.nrk.no/troms/tromsos-nye-krematorium-blir-nord-norges-storste-1.13018102

Zumthor, P. (2006) Atmospheres, Birkhäuser, Basel